

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет

Корчинський Олександр Богданович

**КОРУПЦІЙНІ НАСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ЯК
ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ АНОМАЛІЇ**

спеціальність: Соціальна робота освітня програма - Соціальна робота та
соціальна політика

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Виконав студент групи
СРСПм-21
Корчинський О.Б.**

Науковий керівник:
д. пед. наук, професор
Парфанович І.І.

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
_____ 20__ р.

Зав. кафедри

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ.....	
1.1. Сутність і природа корупційних настановлень у системі державного управління.....	
1.2. Соціально-психологічні чинники формування корупційної поведінки..	
1.3. Концепція психосоціальної аномалії як теоретичне підґрунтя деформації діяльності суб'єктів управління.....	
Висновки до розділу 1.....	
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ВІЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ.....	
2.1. Психосоціальні прояви корупційних аномалій у поведінці суб'єктів соціального управління.....	
2.2. Методи соціальної та психологічної діагностики корупційних настановлень.....	
2.3. Діагностичний компонент емпіричного дослідження щодо виявлення корупційних настановлень.....	
Висновки до розділу 2.....	
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ.....	
3.1. Наукові основи впровадження практичних підходів протидії корупційним настановленням у системі соціального управління	

3.2. Програми профілактики корупційних настановлень суб'єктів управління як умова забезпечення ефективності превентивної роботи.....

3.3. Висновки та рекомендації щодо соціальної профілактики мінімізації корупційних ризиків.....

Висновки до розділу 3.....

ВИСНОВКИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....

ДОДАТКИ.....

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Корупція залишається однією з найгостріших та найруйнівніших проблем сучасної України, яка перешкоджає економічному розвитку, підриває довіру громадян до державних інституцій, деформує суспільні відносини та загрожує національній безпеці.

Особливе занепокоєння викликає поширеність корупції серед структур влади – державних службовців та посадовців місцевого самоврядування, які наділені владними повноваженнями та розпоряджаються державними ресурсами. Численні корупційні скандали, що отримали широку громадську увагу, зокрема корупція в оборонному секторі під час війни, свідчать про те, що корупція проникла на всі рівні влади та набула характеристик психосоціальної аномалії – стійкого відхилення від нормативних стандартів поведінки, що відтворюється та підтримується соціальними механізмами.

Корупційні настановлення доцільно розглядати як систему внутрішніх переконань, установок, ціннісних орієнтацій та поведінкових моделей, які виправдовують або допускають використання службового становища у власних інтересах[4]. Такі настановлення формуються під впливом соціального середовища, професійної культури, рівня правової свідомості, моральних норм та особистісних характеристик суб'єкта управління. Їх виникнення є наслідком тривалого процесу деформації соціально-психологічних механізмів регуляції поведінки. У контексті такого підходу корупційні настановлення можуть виступати інтегральним показником психосоціальної аномалії.

Корупційні настановлення – це відносно стійкі психологічні утворення, що включають когнітивний (переконання щодо корупції), афективний (емоційне ставлення до корупційних практик) та поведінковий (готовність до корупційної поведінки) компоненти – вони формуються під впливом складної взаємодії індивідуально-психологічних, групових, організаційних та соціально-культурних факторів. Саме ці установки значною мірою визначають, чи

вдасться людина до корупції, зіткнувшись зі спокусою, чи зможе вона протистояти корупційному тиску, чи повідомить про корупцію колег.

Соціальна наука накопичила значний теоретичний та емпіричний матеріал щодо механізмів формування та зміни установок, морального розвитку, прийняття етичних рішень, організаційної поведінки. Однак ці знання недостатньо застосовуються в українському контексті для розробки науково обґрунтованих стратегій запобігання корупційним установкам.

В Україні бракує емпіричних досліджень корупційних установок серед державних структур, не розроблені валідні інструменти для їх вимірювання, адаптовані до специфіки українського контексту, а також відсутні комплексні програми психологічної профілактики, засновані на сучасних психологічних теоріях та емпіричних даних.

Мета роботи – обґрунтувати сутність корупційних настановлень суб'єктів управління як інтегрального показника психосоціальної аномалії та визначити ефективність реалізації діагностичного і профілактичного інструментарію превентивної роботи їх формування і прояву.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати сутність, зміст і психологічну природу корупційних настановлень у системі державного управління;
- 2) розкрити особливості концепції психосоціальної аномалії як теоретичної основи дослідження корупційних настановлень;
- 3) дослідити ефективність діагностичного інструментарію щодо виявлення корупційних настановлень у поведінці суб'єктів управління;
- 4) визначити контент соціальної роботи та політики з превенції корупційним настановленням у системі управління.

Об'єкт дослідження – корупційні настановлення як соціальний феномен у діяльності суб'єктів управління.

Предмет дослідження –соціальні механізми формування, прояву та профілактики корупційних настановлень як інтегрального показника психосоціальної аномалії управління.

Методи дослідження. У дослідженні використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів, що дозволили забезпечити валідність та надійність результатів: аналіз, синтез, систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми корупційних настановлень; теоретичне моделювання структури та механізмів функціонування корупційних настановлень; концептуалізація корупції як психосоціальної аномалії.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені теоретичні положення, методичний інструментарій, Програма діагностики та профілактики , практичні рекомендації можуть бути використані для вдосконалення системи підготовки, відбору та підвищення кваліфікації державних службовців; у практиці керівників державних установ та органів місцевого самоврядування для створення систем доброчесності та етичної організаційної культури; у вищих навчальних закладах під час підготовки фахівців з управління та адміністрування; у діяльності психологічних служб для надання консультативної підтримки з етичних питань; у роботі організацій громадянського суспільства, які здійснюють антикорупційну діяльність.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ

1.1. Сутність і природа корупційних настановлень у системі державного управління

Корупція як соціальне явище супроводжує людство протягом усієї його історії, але в сучасних умовах вона набула особливої руйнівності, перетворившись на системну загрозу національній безпеці, економічному розвитку та демократичним інститутам.

Проблема корупції набуває особливої гостроти в контексті функціонування системи державного управління, де ті, хто при владі, мають значні можливості для зловживання своїм службовим становищем. Саме тому дослідження корупційних установок органів влади постає як актуальне наукове завдання, що вимагає комплексного міждисциплінарного підходу[4].

Перш ніж перейти до аналізу корупційних настановлень, необхідно окреслити концептуальні межі самого поняття корупції. У науковій літературі існує багато визначень цього явища, що відображають різні аспекти його прояву. Класичне розуміння корупції, яке відображено в документах міжнародних організацій, трактує її як зловживання наданою владою для отримання приватної вигоди. Це визначення закріплено в конвенціях Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та інших міжнародних структур, що займаються питаннями боротьби з корупцією.

Водночас, юридичне визначення корупції, яке використовується в національному законодавстві України, є більш конкретним і охоплює використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою отримання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки

чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Це визначення підкреслює цілеспрямований характер корупційних дій та їхню спрямованість на отримання особистої вигоди [5].

Однак для глибокого розуміння сутності корупції важливо вийти за рамки суто юридичних тлумачень та розглянути це явище в ширшому соціально-психологічному контексті. Корупція – це не просто сукупність протиправних дій окремих осіб, а складна система відносин, що ґрунтуються на певних ціннісних орієнтаціях, нормах поведінки та психологічних установках. Саме тому предметом нашого дослідження є не корупційні дії як такі, а корупційні настановлення, що формуються у свідомості суб'єктів управління та створюють внутрішню готовність до вчинення корупційних практик.

Поняття «ставлення» займає центральне місце в соціальній роботі, психології та суміжних дисциплінах. У широкому сенсі «ставлення» – це стійка схильність індивіда реагувати певним чином на певні об'єкти, ситуації чи соціальні явища. Ставлення формується на основі попереднього досвіду індивіда, його ціннісних орієнтирів та соціально-культурного контексту, в якому протікає його життя. Важливою характеристикою ставлення є його відносна стабільність у часі та здатність впливати на сприйняття інформації, прийняття рішень та реальну поведінку індивіда [9].

Класична тріадна модель структури ставлення, яка вперше була запропонована в роботах представників Чиказької школи соціальної психології, виділяє три основні компоненти: когнітивний, афективний та поведінковий [12]:

- *когнітивний компонент* охоплює знання, уявлення та переконання індивіда щодо об'єкта ставлення; у контексті корупційних ставлень це включає розуміння суб'єктом управління сутності корупційних практик, усвідомлення їх поширеності в суспільстві, знання про можливі наслідки корупційної поведінки, а також особисті переконання щодо моральності чи аморальності таких дій;

- *афективний компонент* ставлення пов'язаний з емоційним ставленням індивіда до об'єкта; стосовно корупційних установок, він проявляється в емоційних реакціях суб'єкта управління на корупційні ситуації, його почуттях щодо можливості власної участі в корупційних схемах, переживаннях, пов'язаних з порушенням етичних норм або, навпаки, з відчуттям втраченої вигоди від відмови від участі в корупційних практиках; емоційний компонент корупційних установок може варіюватися від різкого морального засудження корупції до її безумовного прийняття та виправдання;

- *поведінковий компонент* ставлення відображає готовність індивіда діяти певним чином щодо об'єкта. У випадку корупційних установок це означає схильність суб'єкта управління до вчинення корупційних дій, готовність використовувати своє службове становище для особистого збагачення, намір прийняти незаконні пропозиції або самому ініціювати корупційні взаємодії. Важливо наголосити, що наявність поведінкового компонента корупційних настанов не обов'язково означає реалізацію корупційної поведінки, оскільки завжди існує певний розрив між настановою та фактичними діями, зумовлений ситуаційними факторами, можливостями контролю та іншими обставинами [8].

Корупційні настановлення державних структур не виникають спонтанно, а формуються під впливом комплексу факторів, що діють на різних рівнях соціальної організації. На макрорівні значущими є характеристики політичної системи, особливості національної культури, рівень економічного розвитку, ефективність правоохоронних органів та судової системи. Дослідження, проведені в різних країнах, демонструють стійкий зв'язок між інституційним середовищем та поширеністю корупції. Країни зі слабкими демократичними інституціями, низьким рівнем верховенства права, непрозорими процедурами прийняття рішень та недостатньою підзвітністю державних структур характеризуються значно вищими рівнями корупції [9].

Виділено рівні формування корупційних настановлень (Табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Рівні формування корупційних настановлень

№з/п	Рівні	Характеристики рівня
1.	Мезо-рівень	На мезорівні формування корупційних установок відбувається під впливом організаційної культури конкретних державних установ, неформальних норм, що склалися в професійному середовищі державних службовців, традицій і практик, що передаються від досвідчених співробітників новачкам. Організаційна культура може як сприяти, так і перешкоджати розвитку корупційних установок, залежно від того, які цінності, норми та моделі поведінки вона транслює. В установах, де корупція стала поширеною практикою та невід'ємною частиною функціонування, нові співробітники швидко засвоюють відповідні установки через процеси соціалізації та професійної адаптації.
2.	Мікро-рівень	На мікрорівні важливу роль відіграють індивідуально-психологічні особливості особистості, її моральний розвиток, система ціннісних орієнтацій, локус контролю, рівень емпатії та інші характеристики. Психологічні дослідження показують, що схильність до корупційної поведінки корелює з певними рисами особистості, зокрема, з низьким рівнем морального розвитку, егоцентризмом, макіавеллізмом, зовнішнім локусом контролю та слабким розвитком емпатії.

Джерело: складено на основі [11;26]

Особливе значення для розуміння природи корупційних настановлень має *концепція подвійних стандартів*, яка проявляється у розриві між декларованими цінностями та реальною поведінкою. Державні структури можуть словесно засуджувати корупцію, підтримувати антикорупційну риторику та навіть вірити в необхідність боротьби з цим явищем, але водночас систематично порушувати етичні норми та брати участь у корупційних схемах на поведінковому рівні. Така суперечність може існувати без усвідомлення особистості завдяки механізмам психологічного захисту, компартменталізації та ситуативної етики. Важливим аспектом аналізу корупційних установок є розуміння їхньої динамічної природи [11].

Настановлення не є статичними сутностями, а змінюються під впливом нового досвіду, соціальних взаємодій та рефлексії над власною поведінкою. Процес формування корупційних настановлень часто є поступовим, коли людина спочатку вплутується у відносно незначні порушення етичних норм, які потім переростають у більш серйозні корупційні дії. Це явище в літературі описується як ефект «слизького схилу» або «моральне прослизання».

Типологію корупційних настановлень можна побудувати на основі різних критеріїв.

- *За критерієм суб'єктивного сприйняття корупції* можна виділити активно-схвальні настановлення, коли суб'єкт управління розглядає корупцію як прийнятну або навіть бажану форму поведінки; пасивно-толерантні установки, коли корупція не схвалюється, але не викликає активного морального осуду; амбівалентні установки, що характеризуються внутрішнім конфліктом між різними ціннісними орієнтаціями; та антикорупційні установки, які передбачають категоричне неприйняття будь-яких форм корупційної поведінки [4].

- *За критерієм локалізації корупційних практик* можна виділити настановлення щодо великої корупції, яка включає зловживання на найвищих рівнях влади та пов'язана з масштабними фінансовими потоками, та установки щодо дрібної або повсякденної корупції, яка стосується повсякденної взаємодії громадян з представниками державних органів. Дослідження показують, що ставлення до цих різних видів корупції може суттєво відрізнятися, причому дрібна корупція часто сприймається як більш прийнятна та менш небезпечна [12].

- *За критерієм ролі суб'єкта в корупційній взаємодії* можна розрізняти ставлення до активної корупції, коли посадова особа сама ініціює корупційну пропозицію, та ставлення до пасивної корупції, коли посадова особа приймає пропозиції від інших осіб. Психологічні бар'єри для цих двох форм корупційної поведінки можуть бути різними, і особи, які категорично відкидають можливість активного вимагання хабара, можуть бути більш толерантними до прийняття подарунків чи послуг від зацікавлених осіб [12].

Системний характер корупції у сфері державного управління визначається не лише індивідуальним ставленням окремих посадових осіб, а й існуванням цілих корупційних мереж, що об'єднують представників різних державних структур, бізнесу та організованих злочинних угруповань. Ці мережі

формують специфічне інституційне середовище, в якому корупція стає не відхиленням, а нормою функціонування системи. Суб'єкти управління, які опиняються в такому середовищі, стикаються з вибором між адаптацією до існуючих правил гри, що передбачає прийняття корупційних практик, або маргіналізацією та виключенням з професійної спільноти.

Засоби масової інформації та громадська думка відіграють важливу роль у формуванні та зміні ставлення до корупції, конструюючи соціальне сприйняття корупції, привертаючи увагу до корупційних скандалів та формуючи нормативні очікування щодо поведінки державних службовців. Активна медіа-кампанія проти корупції може посилити суспільну нетерпимість до цього явища та посилити тиск на державні структури для ефективної боротьби з корупцією. Водночас надмірна увага засобів масової інформації до корупційних скандалів може мати протилежний ефект, формуючи в суспільстві уявлення про тотальну корумпованість влади та безнадійність будь-яких спроб змінити ситуацію [4].

Таким чином, теоретичні підходи до визначення сутності та характеру корупційних установок у системі державного управління, слід зазначити, що корупційні установки – це складне соціально-психологічне явище, яке формується під впливом особистісних, морально-етичних, соціальних та інституційних факторів. Вони проявляються у схильності суб'єктів управління зловживати своїм службовим становищем, порушувати професійні норми та використовувати свої владні повноваження у власних інтересах. Встановлено, що корупційні установки негативно впливають на ефективність державного управління, рівень довіри населення та розвиток демократичних інститутів. Тому всебічне дослідження причин їх формування та розробка ефективних механізмів запобігання та протидії корупції в системі соціального управління має велике значення.

1.2. Соціально-психологічні чинники формування корупційної поведінки

Корупційна поведінка державних структур є результатом складної взаємодії сукупності соціальних та психологічних факторів, що діють на різних рівнях соціальної системи. Для розуміння механізмів виникнення корупційної поведінки недостатньо аналізувати лише індивідуальні характеристики осіб, схильних до корупції, або зосереджуватися виключно на структурних особливостях соціально-економічної системи. Потрібен інтегративний підхід, який враховує як макросоціальні детермінанти, так і мікропсихологічні процеси, що опосередковують трансформацію зовнішніх факторів у конкретні поведінкові акти.

Соціальні фактори корупційної поведінки охоплюють широкий спектр явищ, пов'язаних з організацією суспільства, функціонуванням соціальних інститутів та культурними особливостями. Однією з фундаментальних соціальних передумов корупції є рівень соціально-економічної нерівності в суспільстві. Емпіричні дослідження, проведені в різних країнах, демонструють стійку кореляцію між високим рівнем нерівності та поширеністю корупції.

Суспільства з великим розривом між багатими та бідними схильні до вищого рівня корупції, оскільки нерівність створює як стимули для корупційної поведінки з боку тих, хто прагне покращити своє фінансове становище, так і можливості для багатих використовувати свої ресурси для отримання неправомірної переваги шляхом корумпування владних структур [7].

Якість політичних інституцій є критичним фактором, що визначає масштаби корупції в системі державного управління. Країни з консолідованими демократичними інституціями, незалежною судовою системою та вільними засобами масової інформації демонструють значно нижчий рівень корупції порівняно з авторитарними або гібридними режимами. Демократичні інституції створюють численні канали підзвітності уряду перед суспільством, що

ускладнює приховування корупційних практик та збільшує ризики покарання для корумпованих посадовців. Водночас слід зазначити, що сама демократія не є панацеєю від корупції, особливо на ранніх етапах демократичного переходу, коли старі неформальні мережі зберігають свій вплив, а нові демократичні інституції ще не встигли зміцнитися [12].

Рівень державного втручання в економіку та характер державного регулювання безпосередньо впливають на можливості для корупції. Надмірне регулювання, яке вимагає численних дозволів, ліцензій та погоджень на ведення підприємницької діяльності, створює широке поле для корупційних практик, оскільки надає посадовцям дискреційні повноваження приймати рішення, які можуть суттєво вплинути на інтереси бізнесу. Складні та непрозорі процедури прийняття рішень, тривалі терміни розгляду заявок та відсутність чітких критеріїв оцінки заявок спонукають підприємців шукати неформальні способи вирішення своїх проблем шляхом корупції посадовців [12].

Соціальні норми та соціальний капітал відіграють вирішальну роль у регулюванні корупційної поведінки. У суспільствах з високим рівнем міжособистісної довіри, розвиненими горизонтальними зв'язками між громадянами та сильними організаціями громадянського суспільства корупція зустрічає більший опір, оскільки ці ресурси соціального капіталу можуть бути мобілізовані для колективних дій проти корупції. Натомість у суспільствах з низьким рівнем довіри, де переважають вертикальні відносини між покровителем і клієнтом, а горизонтальні зв'язки слабкі, корупція легше закріплюється як домінуюча модель взаємодії між державою та суспільством.

Процеси соціалізації, через які люди засвоюють норми, цінності та моделі поведінки свого суспільства, є фундаментальними для формування ставлення до корупції. Якщо під час первинної соціалізації в сім'ї та школі людина стикається з прикладами корупційної поведінки, які подаються як нормальні або навіть необхідні для виживання, ймовірність розвитку толерантного ставлення до корупції значно зростає [19].

Вторинна соціалізація в професійному середовищі, особливо в організаціях державного сектору з укоріненою культурою корупції, може суттєво змінити ставлення навіть тих осіб, які прийшли на роботу з антикорупційними переконаннями. Феномен нормативного групового тиску є потужним соціально-психологічним механізмом, що сприяє поширенню корупційної поведінки.

Класичні експерименти Соломона Аша з конформізму продемонстрували, що люди схильні змінювати свої судження та поведінку під впливом групового мислення, навіть коли група явно помиляється. У контексті корупції нормативний тиск проявляється в тому, що новоприбулі співробітники державних установ відчують тиск з боку досвідчених колег, щоб прийняти існуючі корупційні практики як норму професійної поведінки. Опір таким практикам може призвести до соціальної ізоляції, труднощів у просуванні по службі та інших форм неформальних санкцій з боку групи [8, 90].

- *На конвенційному рівні* морального розвитку індивіди керуються соціальними нормами та очікуваннями значущих для них людей. Їхня поведінка визначається бажанням отримати схвалення інших та страхом соціального осуду. У корумпованому середовищі, де неетична поведінка стала нормою, індивіди на конвенційному рівні можуть легко вдаватися до корупційних практик, оскільки це відповідає очікуванням їхнього професійного середовища.

- *Постконвенційний рівень* морального розвитку характеризується орієнтацією на універсальні етичні принципи, які визнаються індивідом незалежно від ситуативного контексту. Індивіди, які досягли цього рівня, здатні протистояти груповому тиску та зберігати чесність навіть у корумпованому середовищі, хоча навіть високий рівень морального розвитку не забезпечує абсолютних гарантій від корупції [8, 90].

Нарцисизм як риса особистості також пов'язаний з підвищеним ризиком корупційної поведінки. Нарцисичні особистості мають завищену самооцінку, переконані у власній винятковості та схильні вважати, що загальноприйняті

правила до них не застосовуються. Вони відчують потребу в постійному підтвердженні власної значущості через зовнішні атрибути успіху, включаючи матеріальне багатство та соціальний статус. Ця потреба може підштовхувати їх до корупційної поведінки як засобу демонстрації свого домінуючого становища. Крім того, нарциси характеризуються низьким рівнем емпатії, що знижує їхню чутливість до шкоди, яку їхні дії можуть завдати іншим. Концепція темної тріади особистості, яка поєднує макіавеллізм, нарцисизм та психопатію, привернула особливу увагу серед дослідників корупції. Психопатія характеризується імпульсивністю, безвідповідальністю, відсутністю почуття провини та нездатністю переживати глибокі емоції.

Емоційні стани та афективні процеси також впливають на схильність до корупційної поведінки. Стрес, фінансові труднощі, сімейні проблеми можуть знизити здатність людини до саморегуляції та зробити її більш вразливою до корупційних спокус. Нейробіологічні дослідження показують, що в стані стресу префронтальна кора, відповідальна за раціональне мислення та самоконтроль, працює менш ефективно, тоді як активуються більш примітивні структури мозку, орієнтовані на швидку винагороду.

Жадібність як мотиваційний фактор не слід ігнорувати при аналізі причин корупційної поведінки. Хоча було б спрощенням просто звести корупцію до жадібності, емпірично встановлено, що матеріалістична орієнтація людини, тобто пріоритет фінансового успіху та матеріальних благ над іншими життєвими цілями, корелює з вищою схильністю до неетичної поведінки. Особи з сильною матеріалістичною орієнтацією частіше виправдовують корупційну поведінку як необхідний засіб досягнення економічного добробуту [20].

Страх і тривога можуть мати амбівалентний вплив на корупційну поведінку. З одного боку, страх покарання діє як потужний стримуючий фактор, що утримує потенційних корумпованих осіб від скоєння правопорушень. З іншого боку, тривога за власне фінансове становище, безпеку

чи майбутнє може спонукати до корупційної поведінки як спробу забезпечити фінансову подушку безпеки в часи невизначеності.

Соціальне порівняння та відчуття відносної злиденності відіграють важливу роль у формуванні мотивації до корупції. Коли державні службовці порівнюють своє фінансове становище з представниками приватного сектору або з колегами, які вже залучені до корупційної практики та демонструють вищий рівень споживання, може виникнути відчуття несправедливості та злиденності. Це відчуття може бути використане для раціоналізації корупційної поведінки як законної компенсації за низькі офіційні зарплати або як спроби відновити справедливість, отримавши те, що людина вважає своїм правом.

Моральне відчуження або моральний дистрес виникає, коли людина змушена діяти всупереч своїм моральним переконанням через організаційний тиск або ситуативні обставини. Якщо така ситуація повторюється регулярно, і людина систематично зазнає тиску з боку керівництва або колег щодо участі в корупційних практиках, може відбуватися поступова ерозія моральних стандартів. Процес морального відчуження супроводжується психологічним стресом, почуттям провини та зниженням самооцінки, що в довгостроковій перспективі може призвести до повної моральної капітуляції або, навпаки, до вигорання та виходу з організації. Явище дегуманізації жертв корупції сприяє вчиненню корупційних дій [40].

Коли корупціонер не має прямого контакту з тими, хто постраждає від його дій, або коли ці жертви сприймаються не як конкретні люди з їхніми потребами та стражданнями, а як абстрактні категорії, такі як платники податків чи суспільство, психологічний бар'єр для неетичної поведінки знижується. Дистанція між злочинцем і жертвою, як фізична, так і психологічна, завжди сприяє аморальній поведінці.

Ситуативна етика та конфлікт обов'язків створюють моральні дилеми, які можуть призвести до корупційної поведінки. Коли керівник стикається з ситуацією, коли різні моральні зобов'язання конфліктують, наприклад, між

обов'язком дотримуватися закону та обов'язком утримувати свою сім'ю чи захищати колегу, він може вдаватися до корупційної практики, виправдовуючи її необхідністю виконати важливіший, на його думку, моральний обов'язок. Амбівалентність ситуацій, коли межа між етичним та неетичним розмита, також сприяє корупційній поведінці [2, 84].

У багатьох культурах існує сіра зона між прийнятними вираженнями вдячності та неприйнятними формами хабарництва. Подарунки, запрошення на вечерю, неформальні послуги можуть тлумачитися по-різному залежно від контексту, наміру та масштабу. Ця амбівалентність дозволяє особам поступово переходити від легальних форм вдячності до відверто корупційної практики, не усвідомлюючи моменту переходу [1].

Каскадний або доміно-ефект у поширенні корупції описує процес, за допомогою якого корупційна поведінка однієї людини провокує інших наслідувати її приклад. Коли в організації чи соціальній системі виникає критична маса осіб, які вдаються до корупційної практики, поширюється *самопідтримуваний процес корупції*. Чесні працівники починають почуватися дурнями, втрачаючи можливості, доступні їхнім менш принциповим колегам, що зрештою може призвести до їхньої моральної капітуляції або відходу з організації, залишаючи простір для подальшої корупції. Взаємодія між індивідуальними та ситуативними факторами є ключовою для розуміння корупційної поведінки.

Одні й ті ж ситуаційні умови можуть призводити до різних поведінкових реакцій залежно від особистісних характеристик людини. Водночас навіть особи з високими моральними стандартами можуть бути залучені до корупції, якщо ситуаційний тиск достатньо сильний. Розуміння цієї складної взаємодії має вирішальне значення для розробки ефективних стратегій боротьби з корупцією, які повинні враховувати як індивідуальні, так і ситуаційні детермінанти корупційної поведінки [5, 12].

Загалом, соціально-психологічними чинниками корупційних настановлень та прояву корупційної поведінки є соціально-економічна нерівність, низький рівень правової культури та моральної свідомості, толерантне ставлення суспільства до корупції, вплив групового тиску та організаційної культури, процеси первинної та вторинної соціалізації, деформація ціннісних орієнтацій особистості, відчуття безкарності, ситуативна етика та конфлікт обов'язків, моральне відчуження, страх соціальної нестабільності та фінансової невпевненості, емоційне виснаження та стресові стани, прагнення до особистої вигоди, жадібність, а також індивідуально-психологічні особливості особистості, зокрема нарцисизм, макіавеллізм, низький рівень емпатії та схильність до маніпулятивної поведінки. Поєднання цих факторів формує сприятливе середовище для виникнення, поширення та закріплення корупційних практик у системі державного та соціального управління.

1.3. Концепція психосоціальної аномалії як теоретичне підґрунтя деформації діяльності суб'єктів управління

Поняття психосоціальної аномалії є центральним концептуальним ядром для розуміння корупційної практики державних структур як системного явища, що виходить за рамки індивідуальних відхилень і набуває характеру колективної патології. Для розкриття змісту цього поняття необхідно звернутися до класичних соціологічних теорій аномії, а також до сучасних соціально-психологічних підходів, що інтегрують макросоціальний та мікропсихологічний рівні аналізу.

Термін «аномія» був введений у соціологічний обіг французьким соціологом Емілем Дюркгеймом наприкінці XIX століття для позначення стану суспільства, в якому нормативне регулювання поведінки послаблюється або руйнується. У своїй праці «Самогубство» Дюркгейм аналізував аномію як один

із видів соціальних умов, що призводять до зростання рівня самогубств. Аномія виникає в періоди швидких соціальних змін, економічних криз або, як не парадоксально, економічних бумів, коли традиційні норми та цінності втрачають свою регулюючу силу, а нові ще не встигли сформуватися. У стані аномії індивіди втрачають чіткі орієнтири своєї поведінки, відчують дезорієнтацію та моральну невизначеність [3, 44].

Р. Мертон, американський соціолог, значно розвинув концепцію аномії, застосувавши її до аналізу девіантної поведінки. На відміну від Дюркгейма, який розглядав аномію як тимчасовий стан, що виникає під час соціальних потрясінь, Р. Мертон концептуалізував аномію як структурну характеристику суспільства, спричинену розривом між культурно визначеними цілями та соціально схваленими засобами їх досягнення. У суспільствах, де успіх, особливо матеріальний, проголошується універсальною метою, доступною всім, але реальні можливості для досягнення цієї мети розподілені нерівномірно, виникає аномічний тиск, що штовхає індивідів до девіантних способів досягнення успіху [12, 90].

Розширюючи поняття аномії на сферу психології, необхідно ввести поняття «*психосоціальної аномалії*», яка відображає не лише об'єктивний стан соціальної дезорганізації, але й суб'єктивне переживання цього стану індивідами та його вплив на їхні психологічні структури, зокрема на систему установок, ціннісних орієнтацій та поведінкових диспозицій. Психосоціальна аномалія виникає, коли соціальна аномія інтерналізується індивідом, трансформуючи його моральну свідомість та створюючи стійку готовність до девіантної, зокрема корупційної, поведінки [3, 34].

Психосоціальна аномалія проявляється на кількох взаємопов'язаних рівнях (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Характерні риси згідно рівневої диференціації психосоціальної аномалії

№ з/	Рів ні	Характеристики психосоціальної аномалії
---------	-----------	---

п		
1.	Когнітивний	На когнітивному рівні вона характеризується руйнуванням чітких моральних категорій та розмиванням меж між допустимим і недозволеним, правильним і неправильним. У свідомості індивіда формується релятивістське ставлення до етичних норм, коли мораль починає сприйматися не як система абсолютних принципів, а як ситуативна та прагматична категорія, залежна від обставин та особистої вигоди. Це когнітивне розмиття моральних меж сприяє раціоналізації корупційної поведінки та знижує психологічні бар'єри для участі в неетичних практиках.
2.	Емоційний	На емоційному рівні психосоціальна аномалія проявляється в ослабленні почуття провини та сорому, які традиційно функціонують як внутрішні регулятори моральної поведінки. Коли корупція стає поширеною практикою в суспільстві чи професійному середовищі, емоційні реакції на власну участь у корупційних діях притупляються. Індивід перестає відчувати моральний дискомфорт від неетичних дій, оскільки вони нормалізуються в його свідомості як нормальна частина функціонування системи. Емоційна байдужість до моральних порушень стає психологічним маркером глибокої аномії
3.	Поведін-ковий	На емоційному рівні психосоціальна аномалія проявляється в ослабленні почуття провини та сорому, які традиційно функціонують як внутрішні регулятори моральної поведінки. Коли корупція стає поширеною практикою в суспільстві чи професійному середовищі, емоційні реакції на власну участь у корупційних діях притупляються. Індивід перестає відчувати моральний дискомфорт від неетичних дій, оскільки вони нормалізуються в його свідомості як нормальна частина функціонування системи. Емоційна байдужість до моральних порушень стає психологічним маркером глибокої аномії
4.	Ціннісний	На ціннісному рівні психосоціальна аномалія характеризується інверсією ціннісної ієрархії, коли інструментальні цінності починають домінувати над термінальними. Матеріальний успіх, влада та престиж як засоби забезпечення гідного життя перетворюються на внутрішні цінності, заради яких можна пожертвувати моральними принципами. Те, що Едвард Шпренгер назвав «втратою центру», відбувається, коли людина втрачає основні ціннісні орієнтації, що надають цілісності та послідовності її життєвому шляху.

Джерело: складено на основі [11; 21]

Поняття нормативного хаосу, яке тісно пов'язане з психосоціальною аномалією, описує ситуацію, коли в суспільстві чи організації співіснують численні, часто суперечливі нормативні системи, між якими індивід змушений маневрувати. З одного боку, існують офіційні правові та етичні норми, які проголошуються обов'язковими для дотримання.

З іншого боку, існують неформальні норми, що склалися в практиці повсякденного функціонування інституцій і можуть суттєво відрізнятися від

офіційних. Індивід, який опиняється в такій ситуації нормативної множинності, переживає когнітивний дисонанс та моральну невизначеність щодо того, яких норм дотримуватися.

У постсоціалістичних країнах, до яких належить і Україна, проблема психосоціальної аномалії стала особливо гострою через швидкі та радикальні соціальні трансформації. Руйнування попередньої системи цінностей та інститутів відбувалося набагато швидше, ніж формування нових. У такій ситуації трансформаційної аномії старі норми вже не працюють, а нові ще не набули легітимності та не були інтерналізовані більшістю населення. Це створило сприятливе середовище для розквіту корупції, оскільки традиційні механізми соціального контролю ослаблені, а нові ще не встигли сформуватися. Феномен інституційної довіри, а точніше її криза, тісно пов'язаний з психосоціальною аномалією.

Коли громадяни втрачають довіру до державних інституцій, правоохоронних органів, судової влади та політичних лідерів, це підриває легітимність формальних норм і створює психологічну основу для їх ігнорування. Якщо люди переконані, що закони створюються не для захисту справедливості, а для обслуговування інтересів еліт, якщо вони не вірять у можливість досягнення справедливості правовими засобами, мотивація дотримуватися цих законів значно знижується.

Концепцію моральної паніки можна адаптувати для розуміння певних аспектів психосоціальної аномалії. Моральна паніка виникає, коли суспільство або його значна частина починає сприймати певну соціальну проблему як екзистенційну загрозу основним цінностям та інтересам громади. У контексті корупції моральна паніка може проявлятися в періодичних спалахах громадського обурення корупційними скандалами, які супроводжуються вимогами радикальних дій. Однак така реакція часто є поверхневою та короткочасною, не призводить до глибоких системних змін. Після вщухання

чергового скандалу суспільство повертається до стану нормалізованої корупції [30].

Психологічний феномен колективного витіснення описує процес, коли суспільство або професійна група колективно відмовляються визнавати проблему, що викликає тривогу та загрожує груповій ідентичності. У контексті корупції колективне витіснення може проявлятися в мінімізації серйозності проблеми, раціоналізації корупційних практик як необхідного зла або перекладанні відповідальності на зовнішні фактори.

Концепція корупційної екосистеми відображає взаємозв'язки та взаємозалежності між різними елементами корупційної системи. Подібно до біологічної екосистеми, корупційна екосистема включає різноманітних суб'єктів, які відіграють різні ролі: хабарників та хабарників, посередників, які організовують корупційні взаємодії, бенефіціарів, які отримують вигоду від корупції, та охоронців, які забезпечують безпеку корупційних схем.

Лінгвістичні практики та евфемізми корупції є важливим компонентом її культурної легітимації. Замість прямого називання корупційних діянь, їх описують за допомогою евфемізмів, що приховують їхню справжню природу. Хабар трансформується в подарунок, подяку чи традицію, зловживання службовим становищем описується як вирішення проблеми чи надання послуги.

Така лінгвістична трансформація не є нейтральною, вона впливає на сприйняття явища, роблячи його менш відразливим та більш прийнятним для моральної свідомості. Міжпокоління передача корупційних установок означає, що психосоціальна аномалія може зберігатися та відтворюватися протягом тривалого періоду часу, переходячи з покоління в покоління.

Однак ефективність такого лідерства залежить від наявності підтримуючих інституційних механізмів та достатньої маси громадян, готових підтримати зміни. Громадянське суспільство виконує критично важливу функцію у протидії психосоціальній аномалії, створюючи простір для

колективних дій, моніторингу влади, публічних дебатів та артикуляції альтернативних цінностей. Сильне та незалежне громадянське суспільство може протистояти нормалізації корупції, підтримувати антикорупційну мобілізацію та забезпечувати соціальний контроль над державними інституціями.

Отже, концепція психосоціальної аномалії дозволяє всебічно пояснити природу деформації діяльності суб'єктів управління та механізми формування корупційних установок у системі державного управління. Психосоціальна аномалія проявляється через руйнування морально-етичних орієнтирів, нормалізацію девіантної поведінки, кризи інституційної довіри та поширення суперечливих соціальних норм. У таких умовах корупція перестає сприйматися як девіація та інтегрується в повсякденну практику функціонування суспільства та державних інституцій. Водночас, подолання психосоціальної аномалії вимагає не лише правових та адміністративних заходів, а й формування стійких моральних цінностей, розвитку громадянського суспільства, підвищення рівня соціальної відповідальності, зміцнення довіри до державних інституцій.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертаційного дослідження було проведено комплексний теоретико-методологічний аналіз корупційних установок державних структур як прояву психосоціальної аномалії. Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку фундаментальних висновків, що становлять теоретичну основу для подальшого емпіричного аналізу проблеми.

Корупційні установки державних структур – це складні психологічні утворення, що формуються на перетині індивідуальних характеристик особистості та соціального контексту функціонування системи державного управління.

Природа корупційних установок є багатокomпонентною, включаючи когнітивні, афективні та поведінкові компоненти, які взаємодіють один з одним та із зовнішнім середовищем складним нелінійним чином. Формування корупційних установок не є одноразовим актом, а динамічним процесом, що розгортається з часом через поступове залучення особи до корупційних практик. Початкові етапи цього процесу часто пов'язані з відносно незначними порушеннями етичних норм, які можуть не сприйматися особою як серйозні відхилення. Однак кожен такий крок знижує психологічний бар'єр для наступних порушень, що призводить до ефекту моральної ескалації або скочування по похилій площині.

Психологічні фактори корупційної поведінки пов'язані з характеристиками особистості, включаючи рівень морального розвитку, локус контролю, макіавеллізм, нарцисизм та інші риси, що входять до темної тріади особистості. Особи з доконвенційним рівнем морального розвитку, зовнішнім локусом контролю та вираженими рисами темної тріади демонструють підвищену схильність до корупційної поведінки.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ВІЯЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ

2.1. Психосоціальні прояви корупційних аномалій у поведінці суб'єктів соціального управління

Аналіз корупційних справ, що стали надбанням громадськості в Україні останніми роками, дозволяє виявити типові закономірності корупційної поведінки державних структур та зрозуміти механізми функціонування корупційних схем в умовах психосоціальної аномалії. Систематичний розгляд цих справ крізь призму теоретичних концепцій, розроблених у першому розділі роботи, дає можливість проілюструвати, як корупційні установки проявляються в реальній поведінці представників державних структур.

Кілька важливих характеристик сучасної корупції в Україні:

- по-перше, це системна корупція, в якій задіяний не один посадовець, а ціла мережа осіб на різних рівнях управлінської ієрархії; така корупція не є спонтанним відхиленням окремих осіб, а організованою системою з власними механізмами відтворення та захисту;
- по-друге, корупційні схеми часто маскуються під легальні комерційні операції, що ускладнює їх виявлення та доведення; використовуються складні фінансові структури, офшорні компанії та фіктивні посередники;
- по-третє, особливу небезпеку становить корупція у стратегічних галузях, таких як енергетика, оскільки вона підриває національну безпеку та створює ризики для стабільного функціонування критичної інфраструктури.

З точки зору психології корупційних установок, цей випадок ілюструє, як макіавеллівська орієнтація особистості, яка передбачає маніпулятивний підхід до міжособистісних стосунків та прагматичне ставлення до моральних норм,

може бути реалізована у масштабних корупційних схемах. Особи, залучені до такої практики, демонструють здатність планувати довгострокові стратегії збагачення, будувати складні мережі зв'язків та використовувати вразливості в інституційній системі.

Водночас корупційна діяльність може супроводжуватися публічною риторикою про служіння національним інтересам, що відображає феномен когнітивного дисонансу та використання раціоналізацій для виправдання неетичної поведінки.

Збагачення за рахунок армії в воєнний час викликає особливе обурення в суспільстві, оскільки порушує найбазовіші норми солідарності та патріотичного обов'язку. Однак навіть за таких екстремальних обставин корупційні установки достатньо сильні, щоб переважити моральні обмеження. З психологічної точки зору, таку поведінку можна пояснити кількома механізмами [16]:

- перший – це дегуманізація жертв, коли корупціонер не думає про конкретних військовослужбовців, які можуть постраждати від неякісного харчування чи захисного спорядження. Жертви залишаються абстракцією, що сприяє психологічному дистанціюванню від наслідків власних дій;
- другий – ілюзія незамінності, коли людина переконує себе, що тільки вона може ефективно організувати постачання і тому має право на «комісійні»;
- третій – це жадібність і відсутність самоконтролю, коли можливість швидкого збагачення переважає будь-які моральні міркування;
- четвертий – це вже згадана нормалізація девіантності, коли корупція настільки вкорінена в системі, що навіть надзвичайні обставини не спонукають до зміни поведінки;
- також важливо звернути увагу на інституційні фактори, що сприяли таким зловживанням; непрозорість процедур державних закупівель, відсутність ефективного контролю, конфлікт інтересів, коли особи, відповідальні за

прийняття рішень щодо закупівель, мають зв'язки з постачальниками – усі ці системні вразливості створюють можливості для корупції; навіть посилений громадський контроль та увага засобів масової інформації в умовах воєнного часу виявилися недостатніми для повного викорінення корупційних практик.

Аналіз справ про корупцію проти народних депутатів України також надає цінний матеріал для розуміння корупційних моделей у політичній еліті. Згідно з даними, опублікованими організацією громадянського суспільства, за десять років роботи антикорупційних органів (з 2015 по 2024 рік) 79 чинних та колишніх народних депутатів України було підозрювано у корупційних злочинах. Цей показник свідчить про масштаби проблеми корупції на найвищих рівнях політичної влади.

Аналізуючи справи про корупцію проти народних депутатів, можна виділити кілька типових закономірностей:

- перша – використання депутатської недоторканності (до її скасування у 2020 році) для уникнення кримінальної відповідальності;
- друга – лобіювання інтересів пов'язаних бізнес-структур через парламентські повноваження, включаючи вплив на законодавчі рішення, розподіл бюджетних коштів та призначення на ключові посади;
- третя – конфлікт інтересів, коли депутат одночасно є власником або керівником комерційних структур, що взаємодіють з державою;
- четверта – створення псевдогромадських організацій для поглинання бюджетних коштів під виглядом благодійних або соціальних програм [19].

З психологічної точки зору, корупційна поведінка політичної еліти відображає специфічні установки, що формуються в середовищі влади. Дослідження показують, що сама присутність влади змінює психологію особистості, знижуючи емпатію, підвищуючи впевненість у власній правоті та послаблюючи самоконтроль.

Феномен «токсичності влади» проявляється в тому, що люди, які досягають високих посад, поступово втрачають ті моральні якості, які спочатку

сприяли їхньому успіху. Почуття власної важливості, віра в право на привілеї, залежність від розкоші за рахунок держави – все це сприяє формуванню корупційних установок навіть у тих, хто спочатку не мав схильності до неетичної поведінки.

Важливо також відзначити роль корпоративної солідарності політичної еліти, яка часто перешкоджає ефективній боротьбі з корупцією. Депутати від різних фракцій можуть мати діаметрально протилежні політичні позиції, але водночас демонструвати консолідацію у захисті корпоративних інтересів, зокрема протидіючи антикорупційним ініціативам, що загрожують статус-кво. Неформальні домовленості про взаємне невтручання в корупційні схеми створюють атмосферу безкарності та підривають довіру громадськості до політичної системи в цілому.

Висвітлення корупційних скандалів у засобах масової інформації також відіграє важливу роль у формуванні громадського сприйняття корупції. Розслідувальна журналістика, така як публікації провідних українських засобів масової інформації про корупційні схеми високопосадовців, виконує критично важливу функцію громадського контролю. Однак існує ризик того, що надмірна увага до корупційних скандалів може призвести до десенсибілізації аудиторії, формування уявлення про тотальну корупцію та відчуття безнадії щодо можливості змін.

Аналізуючи реакцію громадськості на корупційні скандали, можна помітити певну амбівалентність. З одного боку, кожен новий скандал викликає обурення, вимоги покарання винних та посилення громадянського протесту. З іншого боку, відсутність реального покарання у більшості випадків призводить до цинізму та невіри в ефективність боротьби з корупцією. Ця амбівалентність відображає стан психосоціальної аномалії, коли суспільство розуміє неприйнятність корупції на нормативному рівні, але змирилося з нею на практичному рівні.

Важливим аспектом також є аналіз механізмів публічної самопрезентації осіб, підозрюваних у корупції. Типовими стратегіями є повне заперечення звинувачень, звинувачення критиків у політичній мотивації, апеляція до власних заслуг перед країною, представлення себе жертвою переслідування.

Слід відзначити певні позитивні зрушення. Створення спеціалізованих антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд, посилення цивільного контролю, посилення уваги засобів масової інформації до проблеми корупції – все це сприяє поступовій зміні регуляторного клімату в суспільстві. Той факт, що навіть високопосадовці та впливові політики можуть бути притягнуті до відповідальності, руйнує атмосферу повної безкарності, яка панувала раніше [19].

Таким чином, розглядаючи справи про корупцію крізь призму концепції психосоціальної аномалії, можна зробити висновок, що корупція в Україні – це не просто сукупність окремих правопорушень, а системна проблема, що корениться в інституційній структурі та культурних практиках суспільства. Корупційні установки формуються та підтримуються через численні механізми: нормалізація відхилень в організаційній культурі, груповий тиск та корпоративна солідарність, розрив між формальними нормами та реальними практиками, відсутність ефективних механізмів підзвітності та контролю, безкарність високопосадовців.

Однак системна зміна ставлення до корупції вимагає довгострокової та послідовної роботи на всіх рівнях: від культивування культури законослухняності та етичної свідомості серед молодого покоління до реформування державних інституцій, підвищення прозорості державного управління та забезпечення справедливого та неминучого покарання за корупційні дії.

2.2. Методи соціальної та психологічної діагностики корупційних настановлень

Розробка адекватного інструментарію для вимірювання ставлення до корупції є критично важливим завданням емпіричного дослідження. Враховуючи складність та багатовимірність цього психологічного конструкту, а також специфіку українського контексту, було вирішено створити комплексний набір методик, що включає як адаптовані міжнародні інструменти, так і оригінальні розробки.

Одним з базових інструментів є *Шкала толерантності до корупції*, яка вимірює ступінь прийняття респондентом різних форм корупційної поведінки []. Метод побудовано на принципі оцінки гіпотетичних ситуацій, що описують різні варіанти корупційних взаємодій – від дрібного хабарництва до масштабних корупційних схем із привласненням бюджетних коштів. Респондента просять оцінити кожну ситуацію за шкалою від «абсолютно неприйнятно» до «цілком прийнятно». Такий підхід дозволяє уникнути прямих питань про власну корупційну поведінку, зменшуючи ефект соціальної бажаності (Табл 2.1.).

Таблиця 2.1.

Структура шкали толерантності до корупції[24]

№	Тип корупційної ситуації	Приклад ситуації	Шкала оцінювання
1	Дрібна побутова корупція	Державний службовець приймає подарунок вартістю кілька тисяч гривень від представника компанії, яка бере участь у тендері на державні закупівлі	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
2	Зловживання службовим становищем	Посадова особа використовує службовий автомобіль та паливо для особистих потреб	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
3	Непотизм і кумівство	Чиновник сприяє працевлаштуванню свого родича на державну посаду, незважаючи	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати

		на наявність більш кваліфікованих кандидатів	4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
4	Систематичне хабарництво	Керівник державної установи встановлює неформальні платежі за надання адміністративних послуг	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
5	Масштабні корупційні схеми	Представник місцевої влади бере участь у схемі розподілу бюджетних коштів через підконтрольні комерційні структури	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
6	Конфлікт інтересів	Посадова особа приймає рішення, що стосується компанії, в якій працюють її близькі родичі	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
7	Лобіювання приватних інтересів	Державний службовець використовує своє становище для отримання пільгових умов для власного бізнесу	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно
8	Хабарництво у сфері державних закупівель	Чиновник отримує відсоток від суми контракту за сприяння певній компанії у вигранні тендеру	1 – абсолютно неприйнятно 2 – скоріше неприйнятно 3 – важко сказати 4 – скоріше прийнятно 5 – цілком прийнятно

Складено автором на основі [24]

Структура шкали дозволяє вибрати субшкали, що вимірюють толерантність до різних видів корупції. Факторний аналіз результатів пілотного дослідження підтвердив валідність цієї структури та дозволив вибрати найбільш інформативні пункти для остаточної версії методології (Табл).

Таблиця 2.2.

Психометричні характеристики шкали толерантності до корупції[25]

Підшкала	Кількість пунктів	Коефіцієнт α Кронбаха	Середнє значення	Стандартне відхилення	Факторне навантаження
Дрібна побутова корупція	5	0,78	2,34	0,89	0,72-0,84
Непотизм і кумівство	4	0,75	2,87	0,95	0,68-0,79
Зловживання службовим становищем	6	0,82	2,12	0,76	0,71-0,88
Масштабні корупційні схеми	5	0,85	1,89	0,68	0,75-0,89

Загальна шкала	20	0,89	2,31	0,72	–
----------------	----	------	------	------	---

Складено автором на основі [25]

Другий метод – анкета переконань щодо корупції[26], спрямована на вимірювання когнітивного компонента ставлення до корупції. Він включає твердження, що відображають різні раціоналізації та виправдання корупційної поведінки, виявлені в теоретичному аналізі та якісних дослідженнях. Респондента просять вказати ступінь згоди з кожним твердженням за п'ятибальною шкалою Лайкерта (Табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Структура опитувальника корупційних переконань

№	Тип корупційного переконання	Приклади тверджень	Кількість пунктів
1	Переконання в неминучості та універсальності корупції	"У наших умовах без хабарів нічого не вирішити" "Корупція існувала завжди і буде існувати завжди" "Якщо всі беруть, то чому я не можу"	6
2	Економічне виправдання корупції	"Державний службовець має право на додатковий дохід, оскільки офіційна зарплата є занадто низькою" "Хабар – це плата за швидке та якісне обслуговування"	5
3	Партикуляристські зобов'язання	"Допомога родичам і друзям – це не корупція, а нормальна людська взаємодопомога" "Якщо людина не допомагає своїм близьким, маючи таку можливість, вона просто погана людина"	4
4	Мінімізація проблеми	"Корупція насправді не така вже й велика проблема, журналісти та активісти її роздувають" "Є набагато серйозніші проблеми, ніж корупція"	4
5	Перекладання відповідальності	"Звичайні люди самі винні в корупції, бо готові давати хабарі" "Корупція – це наслідок поганих законів, а не поганих людей"	5
6	Політизація антикорупційних заходів	"Боротьба з корупцією – це лише політичний інструмент для усунення конкурентів" "Антикорупційні органи самі є найбільш корумпованими"	4

Складено автором на основі [24]

Ступені згоди з кожним твердженням за п'ятибальною шкалою опрацьовано математично та результати продемонстровано в Таблиці...[25].

Таблиця 2.4.

Результати факторного аналізу опитувальника корупційних переконань

Фактор	Власне значення	% дисперсії	Кумулятивний %	Коефіцієнт α Кронбаха
Фактор 1: Нормалізація корупції	4,23	24,8%	24,8%	0,84
Фактор 2: Економічна раціоналізація	2,87	16,9%	41,7%	0,79
Фактор 3: Партикуляризм	2,34	13,8%	55,5%	0,76
Фактор 4: Зовнішня атрибуція	1,89	11,1%	66,6%	0,72
Фактор 5: Політична дискредитація	1,56	9,2%	75,8%	0,74

Складено автором на основі [25]

Третій метод – шкала готовності до корупційної поведінки[26] – вимірює поведінкову складову корупційних установок. Він побудований за принципом віньєток, коли респонденту пропонуються гіпотетичні професійні ситуації, в яких він повинен обрати один із кількох варіантів поведінки. Валідацію розроблених методик проводили в кілька етапів. Спочатку було проведено експертну оцінку змісту методик фахівцями в галузі психології, соціології та антикорупційної політики. Потім було проведено пілотне тестування на невеликій вибірці респондентів, після чого було проведено аналіз психометричних характеристик методик. Надійність оцінювали за допомогою показників внутрішньої узгодженості, конструктивну валідність – за допомогою факторного аналізу, а критеріальну – за допомогою порівняння результатів з іншими показниками.

Тобто, запропонований діагностичний інструментарій дозволяє комплексно дослідити когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти корупційних установок органів влади. Використання адаптованих міжнародних

методик у поєднанні з авторськими розробками забезпечує більш об'єктивне виявлення рівня толерантності до корупції, характеристик її сприйняття та готовності до корупційної поведінки. Психометричний тест підтвердив надійність та валідність запропонованих методик, що свідчить про можливість їх подальшого застосування в соціально-психологічних та емпіричних дослідженнях проблеми корупційних установок у системі державного управління.

2.3. Діагностичний компонент емпіричного дослідження щодо виявлення корупційних настановлень

Емпіричне дослідження корупційних установок працівників державних структур як прояву психосоціальної аномалії вимагає комплексного методологічного підходу, що поєднує як якісні, так і кількісні методи збору та аналізу даних. Методологічною основою дослідження є інтегративна парадигма, що дозволяє охопити кілька рівнів аналізу – від індивідуально-психологічного до інституційно-соціального, враховуючи складність та багатовимірність досліджуваного явища.

Метою емпіричного дослідження є виявлення та аналіз корупційних установок серед працівників державних структур, визначення їх структури, поширеності та зв'язку з різними соціально-психологічними та інституційними факторами, а також встановлення проявів психосоціальної аномалії в поведінці представників державних структур.

Відповідно до поставленої мети, було сформульовано такі завдання емпіричного дослідження: по-перше, провести контент-аналіз корупційних справ та скандалів, що отримали широкий резонанс в українському суспільстві останніми роками, з метою виявлення типових моделей корупційної поведінки, механізмів її виправдання та факторів, що сприяють корупції на різних рівнях державного управління; по-друге, важливо визначити методичний

інструментарій діагностики корупційних установок, адаптований до специфіки українського контексту; по-третє, необхідно провести емпіричне вимірювання корупційних установок у репрезентативній вибірці респондентів з числа державних службовців та осіб, які обіймають посади в органах місцевого самоврядування; по-четверте, необхідно виявити соціально-психологічні та демографічні фактори, що корелюють з різними рівнями корупційних установок; по-п'яте, важливо проаналізувати прояви психосоціальних аномалій у поведінці органів влади крізь призму конкретних корупційних справ.

Теоретичну основу дослідження складають концепції, розглянуті в першому розділі роботи: теорія ставлення, теорія аномії, концепція психосоціальної аномалії, теорія корупції та етичне прийняття рішень. Ці теоретичні підходи дозволяють сформулювати систему тверджень, які підлягають емпіричній перевірці. Основи дослідження можна сформулювати наступним чином:

- корупційні установки державних структур в Україні мають складну структуру, що включає когнітивний, афективний та поведінковий компоненти, і ці компоненти можуть бути дисоційовані, коли когнітивне засудження корупції співіснує з емоційною толерантністю та поведінковою готовністю до участі в корупційних практиках;
- рівень корупційних установок варіюється залежно від індивідуально-психологічних характеристик особистості, зокрема рівня морального розвитку, локуса контролю, схильності до макіавеллізму та інших особливостей темної тріади особистості.

Взято до уваги принципи ефективної психологічної профілактики корупційних настановлень[28] (Табл.2.5).

Таблиця 2.5.

Принципи ефективної психологічної профілактики корупційних настановлень

Принцип	Обґрунтування	Практична реалізація
Комплексність та	Корупційні	- Поєднання індивідуальних, групових,

багаторівневість	настановлення формуються під впливом факторів різних рівнів, тому інтервенція має бути системною	організаційних заходів - Синхронізація психологічних, правових, організаційних змін - Робота на всіх компонентах настановлень (когнітивний, афективний, поведінковий)
Персоналізація та врахування індивідуальних відмінностей	Люди відрізняються за особистісними характеристиками, рівнем морального розвитку, мотивацією	- Попередня діагностика - Диференційовані програми для різних груп - Гнучкість у виборі методів - Індивідуальний супровід для осіб високого ризику
Орієнтація на глибинні зміни, а не на поверхневий комплаєнс	Справжня ефективність досягається через інтерналізацію норм, а не примус	- Активізація внутрішньої мотивації - Розвиток моральної автономії - Фокус на цінностях, а не на страху покарання - Створення умов для самостійного вибору
Активна участь та залученість	Люди більше схильні змінюватися, коли активно залучені до процесу, а не є пасивними реципієнтами	- Партисипативні методи - Залучення до розробки програм - Peer-to-peer навчання - Групові дискусії та рефлексія
Практична орієнтованість та застосовність	Ефективні програми надають конкретні навички, а не лише абстрактні знання	- Моделювання реальних ситуацій - Рольові ігри - Практикуми відмови та протидії - Розробка особистих планів дій
Тривалість та систематичність	Зміна настановлень – довгостроковий процес, що вимагає повторення та закріплення	- Пролонговані програми - Бустерні сесії - Системи підтримки після програми - Інтеграція у повсякденну практику
Соціальна підтримка та створення спільнот	Зміни легше підтримувати в підтримуючому соціальному середовищі	- Створення груп взаємопідтримки - Формування коаліцій доброчесності - Менторські програми - Системи buddy-підтримки
Моделювання бажаної поведінки лідерами	Люди навчаються через спостереження за значущими іншими	- Залучення етичних лідерів - Демонстрація рольових моделей - Публічні зобов'язання керівництва - "Ходіння своїм прикладом"
Позитивний фокус та ресурсна орієнтація	Акцент на розвитку сильних сторін та чеснот, а не лише на боротьбі з пороками	- Формування позитивної ідентичності - Розвиток етичних чеснот - Підкреслення вигод доброчесності - Оцінювання та визнання етичної поведінки
Культурна сензитивність та контекстуалізація	Універсальні підходи мають адаптуватися до місцевого контексту	- Врахування культурних особливостей - Адаптація програм до українських реалій - Використання локальних прикладів - Повага до культурних цінностей

Складено автором на основі [32]

Дотримання цих принципів не гарантує автоматичного успіху, але значно підвищує ймовірність того, що психологічні втручання призведуть до реальних

та стійких змін у ставленні та поведінці суб'єктів управління. Важливо розуміти, що ці принципи не є ізольованими, а взаємодіють та підсилюють один одного, створюючи синергетичний ефект.

Вибірка дослідження була сформована з урахуванням необхідності забезпечення репрезентативності за ключовими параметрами, які можуть впливати на ставлення до корупції. До таких параметрів належать: рівень посади в ієрархії державного управління, сфера діяльності, регіон, стать, вік, рівень освіти та стаж роботи на державній службі. Враховуючи делікатний характер досліджуваних питань та ризики отримання соціально бажаних відповідей, особливу увагу під час проведення опитувань було приділено забезпеченню анонімності респондентів та створенню атмосфери довіри [37].

Адаптована нами **Програма діагностики та профілактики корупційних настановлень суб'єктів управління** містить два блоки *діагностичний і профілактичний*.

ДІАГНОСТИЧНИЙ БЛОК охоплює проаналізований в п/р.2.2 та адаптований інструментарій.

1. **Шкалою толерантності до корупції** (вимірює ступінь прийняття респондентом різних форм корупційної поведінки; структура шкали дозволяє вибрати показники, що вимірюють толерантність до різних видів корупції) визначено ставлення до таких явищ, що продемонстровані оцінюванням за 5-тибальною системою. Ступені згоди з кожним твердженням за п'ятибальною шкалою опрацьовано математично та результати представлено на Рис. 2.1.

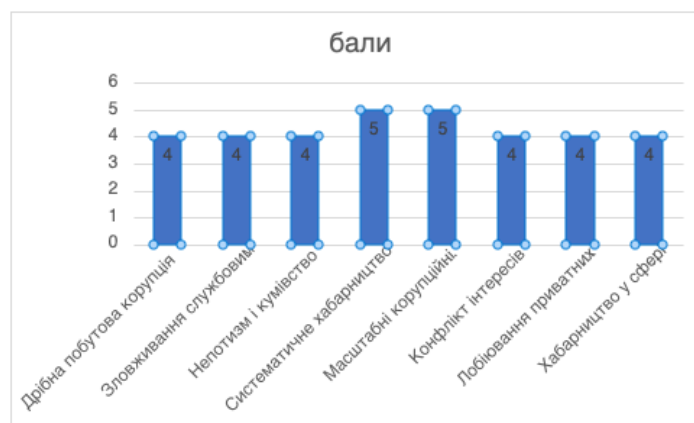

Рис. 2.1. Шкалою толерантності до корупції

2. *Анкета переконань щодо корупції* (спрямована на вимірювання когнітивного компонента ставлення до корупції за п'ятибальною шкалою) (Рис.2.2.)

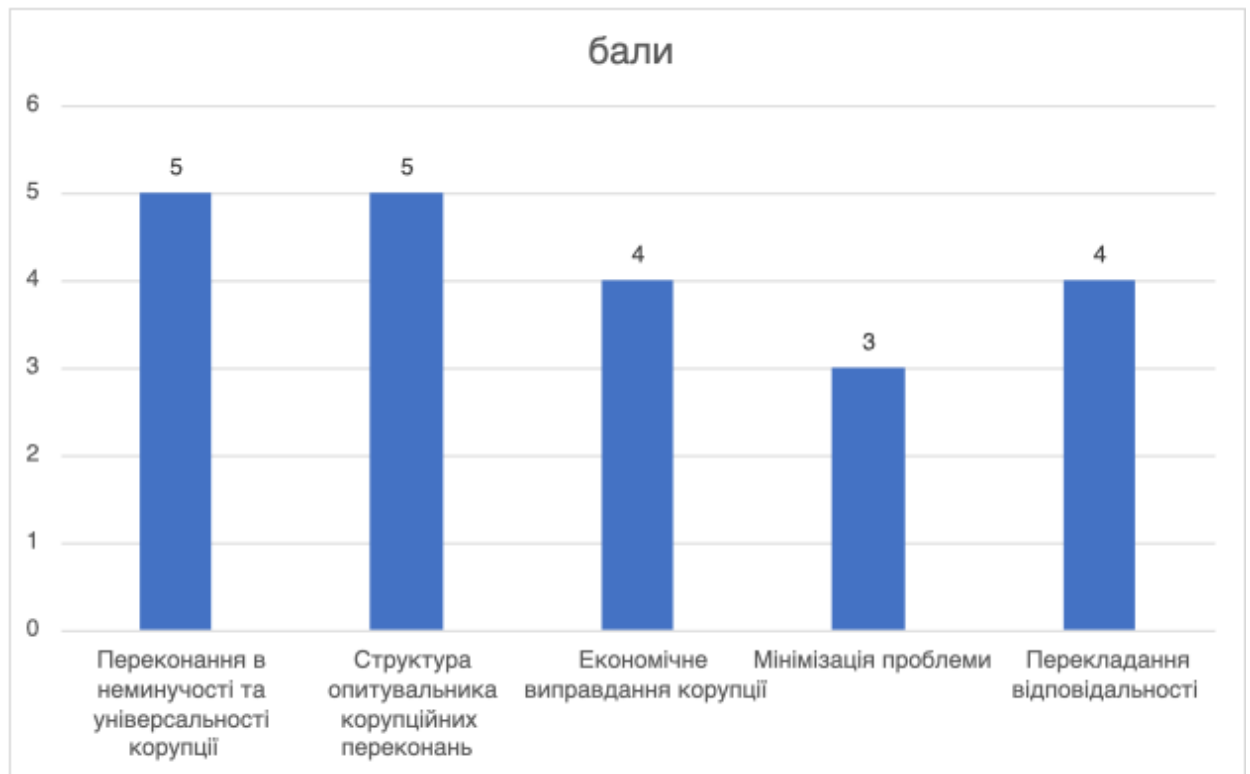

Рис. 2.2. Анкета переконань щодо корупції

3. *Шкала готовності до корупційної поведінки* (вимірює поведінкову складову корупційних установок та готовність до варіантів поведінки).

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості формування корупційних установок серед суб'єктів влади та визначити основні соціально-психологічні фактори, що впливають на їх прояв. Використання адаптованого діагностичного інструментарію дало змогу комплексно дослідити когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти ставлення до корупції, а також встановити рівень толерантності до різних форм корупційної поведінки.

Висновки до розділу 2

Емпіричні дослідження ставлення до корупції в державних органах в Україні надали важливі дані про структуру, поширеність та прояви цього явища. Розроблена методологія дослідження, яка поєднує кількісні та якісні методи, довела свою ефективність у вивченні такого чутливого та складного явища, як корупція.

Створений набір психодіагностичних методів дозволяє вимірювати різні аспекти ставлення до корупції: толерантність до корупції, переконання щодо корупції, готовність до корупційної поведінки, сприйняття організаційної культури. Валідація методів підтвердила їх задовільні психометричні характеристики та придатність для використання в українському контексті.

Аналіз конкретних випадків корупції продемонстрував типові закономірності корупційної поведінки державних структур та підтвердив теоретичні положення щодо ролі психосоціальної аномалії у формуванні корупційних установок. Було виявлено, що корупція в Україні має системний характер та проникає в усі рівні влади, від місцевої влади до найвищих політичних посад.

РОЗДІЛ 3.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ

3.1. Наукові основи впровадження практичних підходів протидії корупційним настановам у системі соціального управління

Протидія корупційним установкам вимагає глибокого розуміння механізмів, що лежать в основі формування, підтримки та зміни установок. На відміну від традиційних підходів до боротьби з корупцією, які зосереджені переважно на правових та інституційних механізмах, психологічний підхід наголошує на внутрішніх психічних процесах, що передують корупційній поведінці та можуть бути об'єктом цілеспрямованого впливу.

Сучасна наука пропонує кілька впливових моделей зміни ставлення, кожна з яких робить важливий внесок у розуміння того, як корупційні ставлення можуть бути трансформовані в просоціальні та етичні.

1. *Модель ймовірності розробки Петті та Качоппо* (1986) постулює існування двох шляхів переконання: центрального та периферійного. Центральний шлях активується, коли людина має мотивацію та когнітивні ресурси для ретельного аналізу аргументів. Такий спосіб обробки інформації призводить до більш стабільних змін у ставленні, оскільки вони базуються на глибокому осмисленні.

Периферичний шлях, навпаки, спирається на поверхневі ознаки – авторитетність джерела, емоційне забарвлення повідомлення, простоту аргументу. Зміни у ставленні через периферійний шлях менш стабільні та легше піддаються зворотній трансформації [40]. У Табл. 3.1 представлено опис особливостей застосування моделі ймовірності розробки інформації для зміни корупційних настановлень

Таблиця 3.1.

Застосування моделі ймовірності розробки інформації для зміни корупційних настановлень

Маршрут переконання	Умови активізації	Стратегії впливу	Характеристики змін	Приклади застосування
Центральний	- Висока мотивація - Наявність когнітивних ресурсів - Особиста релевантність теми - Час для обдумування	- Раціональна аргументація - Наведення фактів і статистики - Дискусії та діалог - Критичний аналіз переконань	- Стійкі зміни - Опір контрпереконанню - Прогностична валідність поведінки - Інтеграція в систему цінностей	- Тренінги з розбором дилем - Дискусійні клуби - Аналіз реальних випадків - Рефлексивні вправи
Периферійний	- Низька мотивація - Обмежені когнітивні ресурси - Низька релевантність - Брак часу	- Використання авторитетних джерел - Емоційні апеляції - Прості гасла - Привабливі повідомлення	- Тимчасові зміни - Вразливість до контрвпливу - Слабкий зв'язок з поведінкою - Поверхнева інтеграція	- Іміджеві кампанії - Плакати та гасла - Короткі відеоролики - Свідчення знаменитостей

Складено автором на основі [30]

З точки зору протидії корупційним установкам, ця модель має важливі наслідки. Для досягнення глибоких та стійких змін необхідно створити умови, що активують центральний шлях: підвищити особисту релевантність антикорупційних повідомлень, забезпечити час і простір для критичного осмислення та пропонувати якісну аргументацію замість поверхневого агітування. Водночас, периферійний шлях може бути корисним для створення початкової уваги до проблеми та формування базової обізнаності, особливо серед тих, хто спочатку не мотивований на глибокий аналіз теми.

2. Теорія когнітивного дисонансу Фестінгера пропонує інший механізм зміни ставлення. Коли людина стикається з розбіжністю між своїми переконаннями, установками чи поведінкою, вона відчуває психологічний дискомфорт (дисонанс), який мотивує її зменшити його. Це може статися шляхом зміни одного з конфліктуючих елементів, додавання нових когніцій, що узгоджують суперечність, або зменшення значущості

суперечності.запропоновані елементи теорії щодо розв'язання когнітивного дисонансу в контексті корупційних настановлень представлено в Табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

**Індукція та розв'язання когнітивного дисонансу в контексті
корупційних настановлень**

Джерело дисонансу	Механізм виникнення	Стратегії розв'язання дисонансу	Бажана стратегія (профілактика)
Невідповідність між декларованими цінностями та корупційною поведінкою	Особа, яка вважає себе чесною, вчиняє корупційний акт	1. Зміна поведінки (відмова від корупції) 2. Зміна настановлень (раціоналізація корупції) 3. Додавання виправдань ("всі так роблять")	Зміна поведінки
Спостереження корупційної поведінки колег при наявності антикорупційних настановлень	Розрив між особистими переконаннями та груповими нормами	1. Зміна власних настановлень (конформність) 2. Зміна поведінки оточення (активна протидія) 3. Психологічне дистанціювання від групи	Активна протидія або збереження настановлень
Участь в антикорупційних заходах при наявності корупційних настановлень	Публічна підтримка антикорупційних ініціатив суперечить внутрішнім переконанням	1. Зміна настановлень (інтерналізація антикорупційних норм) 2. Відмова від участі 3. Лицемірство без внутрішніх змін	Зміна настановлень через поведінку
Усвідомлення шкоди від корупції при раніше толерантному ставленні	Нова інформація про негативні наслідки корупції для суспільства/особистості	1. Зміна настановлень (визнання проблемності) 2. Заперечення інформації 3. Мінімізація значущості наслідків	Зміна настановлень

Складено автором на основі [31]

Для запобігання корупції теорія когнітивного дисонансу пропонує потужний інструмент: індукція дисонансу може бути використана для стимулювання зміни ставлення. Наприклад, коли державний службовець публічно заявляє про свою відданість принципам доброчесності (що створює зобов'язання), а потім стикається з ситуацією, коли корупційна поведінка суперечить цьому зобов'язанню, він відчуває дисонанс, що мотивує його до послідовної поведінки. Важливо створити умови, за яких найпростіший спосіб

зменшити дисонанс - це змінити поведінку в бік етики, а не раціоналізувати неетичні дії.

3. *Теорія планової поведінки Айзена* розширює класичну модель ставлення, додаючи соціальний контекст та сприйняття контролю. Згідно з цією теорією, поведінкові наміри (а отже, і сама поведінка) визначаються трьома факторами: поведінковою орієнтацією (оцінка поведінки як позитивної чи негативної), суб'єктивною нормою (сприйняття соціального тиску для виконання або невиконання поведінки) та сприйнятим поведінковим контролем (віра у власну здатність виконувати поведінку).

Протидія корупційним установкам може здійснюватися на кількох взаємопов'язаних рівнях, кожен з яких має свою специфіку та вимагає окремих стратегій[41]:

- *на індивідуальному рівні* основна увага приділяється особистісним характеристикам, когнітивним процесам та внутрішнім мотиваційним механізмам конкретної людини; емпіричні дослідження, представлені в попередньому розділі, виявили зв'язок між корупційними установками та певними рисами особистості (високий макіавеллізм, низька емпатія, зовнішній локус контролю) та рівнем морального розвитку. Відповідно, психологічна робота на цьому рівні спрямована на розвиток моральної компетентності, рефлексивних здібностей, критичного мислення та емоційного інтелекту;

- *на груповому рівні* увага переключається на міжособистісні взаємодії та процеси, що відбуваються в малих групах; групові норми та тиск на конформізм відіграють вирішальну роль у формуванні та підтримці корупційних установок; особливо небезпечним є явище нормалізації девіантності, коли корупційні практики поступово стають звичними та прийнятними в групі;

- *організаційний рівень* стосується системних характеристик установи чи організації, які можуть сприяти або перешкоджати корупційній поведінці; організаційна культура, структура влади, системи стимулювання та контролю, а

також рівень прозорості впливають на те, наскільки легко чи важко людині вдатися до корупції; робота на цьому рівні вимагає співпраці з організаційними консультантами, фахівцями з управління персоналом та керівництвом для створення систем, які мінімізують можливості для корупції та заохочують доброчесну поведінку;

- *соціальний (макро) рівень* охоплює ширші культурні та соціальні контексти, в яких функціонують окремі особи, групи та організації. Домінуючі цінності в суспільстві, стереотипи, наративи ЗМІ про корупцію та рівень довіри до інституцій формують фон, на якому розвиваються індивідуальні установки. Хоча психологічні втручання на цьому рівні виходять за рамки традиційної психологічної практики, вони мають вирішальне значення для створення соціального середовища, яке не лише засуджує корупцію на словах, але й не толерує її на практиці.

Розуміння цих бар'єрів дозволяє розробляти більш нюансовані та ефективні стратегії психологічного втручання. Важливо усвідомлювати, що зміна глибоко вкорінених установок – це процес, який вимагає часу, терпіння та систематичної роботи. Не існує «чарівної палички», яка миттєво перетворить корупційні установки на антикорупційні. Натомість потрібен комплексний підхід, який враховує різні аспекти психологічного функціонування людини та її соціальний контекст.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості формування корупційних установок у суб'єктів управління та визначити основні соціально-психологічні фактори, що впливають на їх прояв. Використання адаптованого діагностичного інструментарію дало змогу комплексно дослідити когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти ставлення до корупції, а також встановити рівень толерантності до різних форм корупційної поведінки. Результати дослідження підтвердили наявність проявів психосоціальної аномалії, яка проявляється у частковій нормалізації корупційних практик, виправданні певних форм зловживань та суперечності

між моральним засудженням корупції та готовністю до участі в корупційних взаємодіях. Запропонована програма діагностики та профілактики корупційних установок може бути використана як практичний інструмент у системі державного управління для підвищення рівня доброчесності, розвитку антикорупційної культури та мінімізації корупційних ризиків.

3.2. Програми профілактики корупційних настановлень суб'єктів управління як умова забезпечення ефективності превентивної роботи

ПРОФІЛАКТИЧНИЙ БЛОК, що пропонується нами як компонент адаптованої Програми діагностики та профілактики корупційних настановлень суб'єктів управління, побудовано на основі проведеного дослідження, результатів діагностичного етапу, аналізу наукових підходів до профілактики корупційної поведінки, а також з урахуванням соціально-психологічних особливостей професійної діяльності суб'єктів державного управління. Основною метою програми є формування стійких антикорупційних настановлень, розвиток морально-етичної відповідальності, підвищення рівня професійної доброчесності та створення психологічних умов для мінімізації корупційних ризиків у системі соціального управління [44; 49].

1. Програма базується на інтегративному підході, що синтезує досягнення різних шкіл та напрямів. Центральною теоретичною основою є соціально-екологічна модель, яка визнає, що корупційні установки формуються та підтримуються на кількох взаємопов'язаних рівнях: індивідуальному (особистісні характеристики, когнітивні схеми, моральний розвиток), міжособистісному (взаємодія з колегами, групові норми, соціальний тиск), організаційному (організаційна культура, системи стимулювання, рівень контролю) та соціальному (культурні норми, соціальні цінності, медіадискурс). Відповідно, ефективна профілактика повинна включати втручання на всіх цих рівнях, забезпечуючи їх координацію та взаємну підтримку.

2. Ключовим теоретичним припущенням програми є положення про те, що корупційні установки не є вродженими чи незмінними характеристиками особистості, а формуються в процесі соціалізації та можуть трансформуватися за допомогою цілеспрямованих психологічних втручань. Водночас програма визнає складність та багатофакторний характер процесу зміни глибоко вкорінених установок, що вимагає тривалої та систематичної роботи.

3. Програма інтегрує кілька провідних **теоретичних підходів**:

- по-перше, когнітивно-поведінковий підхід використовується для виявлення та модифікації дисфункціональних когнітивних схем, які легітимізують корупційну поведінку; методи когнітивної реструктуризації використовуються для оскарження типових раціоналізацій корупції та розвитку більш адаптивних способів мислення;
- по-друге, соціально-когнітивна теорія Бандури інформує про підходи до розвитку самоєфективності та навчання через моделювання; програма включає можливості спостерігати за етичними взірцями для наслідування та поступово накопичувати досвід успішного протистояння корупційним спокусам;
- по-третє, теорія морального розвитку Кольберга та її сучасні інтерпретації складають основу модуля з розвитку моральної компетентності. Дискусії дилем та методи сократичного діалогу використовуються для стимулювання переходу до складніших форм морального мислення;
- по-четверте, теорія планових поведінкових настанов Айзена працює з трьома ключовими детермінантами поведінкових намірів: особистими установками, суб'єктивними нормами та сприйнятим поведінковим контролем.

4. Загальною **метою програми** є формування стійких антикорупційних установок у суб'єктів управління та створення психологічних передумов для етичної професійної поведінки в умовах корупційних ризиків та спокус. Ця загальна мета конкретизується в наступних конкретних **завданнях**[44]:

- по-перше, підвищення рівня морального розвитку учасників шляхом стимулювання переходу від конвенційних до постконвенційних етапів морального мислення, де етична поведінка ґрунтується не на страху покарання чи конформізму, а на інтерналізованих універсальних принципах;
- по-друге, формування негативного ставлення до корупції шляхом роботи з усіма трьома компонентами установок: когнітивним (переконання в неприйнятності та шкідливості корупції), афективним (емоційне неприйняття корупційних практик) та поведінковим (готовність утримуватися від корупції та протидіяти їй);
- по-третє, розвиток навичок прийняття етичних рішень, що включає здатність виявляти етичні дилеми в професійних ситуаціях, аналізувати альтернативні варіанти дій з точки зору етичних наслідків та приймати обґрунтовані етичні рішення.

5. Визначено три основні *цільові групи*, для кожної з яких пропонується адаптована версія програми:

- перша група – це новопризначені державні службовці, які тільки розпочинають свою кар’єру в державному секторі (для них акцент робиться на превентивному формуванні антикорупційних установок, перш ніж корупційні практики можуть стати звичними; програма для цієї групи включає інтенсивний модуль етичної соціалізації, ознайомлення з цінностями державної служби та формування професійної ідентичності, орієнтованої на служіння суспільному благу);
- друга група – це досвідчені державні службовці, які тривалий час працюють у системі (для них програма зосереджена на деконструкції можливих корупційних установок, які могли сформуватися під впливом організаційного середовища, на критичному осмисленні власних переконань та практик, а також на оновленні етичних зобов’язань; особлива увага приділяється роботі з раціоналізаціями та механізмами морального виправдання, які могли вкоренитися в їхньому мисленні);

- третя група – це керівники різних рівнів, які не лише самі повинні демонструвати чесність, але й відповідають за створення етичного клімату у своїх відділах (для них програма включає спеціальний модуль етичного лідерства, який охоплює стратегії створення культури доброчесності, управління етичними ризиками та етичного коучингу підлеглих).

6. Програма реалізується шляхом поєднання різних методів та форм роботи, що забезпечує багатовимірний вплив на учасників. Основною формою є групові заняття тривалістю 2 години, що проводяться з частотою 1-2 рази на тиждень. Така частота забезпечує, з одного боку, інтенсивність, достатню для підтримки залученості та динаміки змін, а з іншого боку, час між заняттями для рефлексії, практики нових навичок у реальному житті та закріплення вивченого.

7. Групи формуються з 5-7 учасників, що є оптимальним розміром для забезпечення активної участі всіх, різноманітності точок зору та формування групової динаміки, яка є ресурсом для навчання. По можливості групи формуються з представників різних відділів однієї організації або різних організацій однієї галузі, що дозволяє учасникам навчатися один в одного та створювати міжорганізаційні мережі підтримки.

8. Кожне заняття має структуру, яка включає: вступ до теми з оновленням попереднього досвіду та знань учасників, презентацію нового матеріалу в інтерактивному форматі, активні вправи або дискусії для опрацювання матеріалу, рефлексію щодо особистої актуальності теми та її застосування, домашні завдання для практики між заняттями. Така структура відповідає циклу емпіричного навчання Колба та забезпечує перетворення досвіду на знання та навички.

9. Використовуються різноманітні методи роботи. Інтерактивні міні-лекції надають теоретичні основи та емпіричні дані. Основний час присвячено активним методам: груповим дискусіям з використанням методу дилеми-дискусії, аналізу реальних корупційних ситуацій, рольовим іграм та симуляціям

для відпрацювання навичок, рефлексивним вправам для самостійного навчання, творчій діяльності (створення візуальних метафор, написання етичних наративів) та роботі в малих групах для поглибленого обговорення.

10. Важливим компонентом методології є створення безпечного та довірливого середовища, необхідного для відкритого обговорення делікатних тем. На початку програми разом з учасниками формулюються правила групи, включаючи конфіденційність (те, що обговорюється в групі, залишається в групі), повагу до різних думок, право не відповідати на запитання, що викликають дискомфорт, та неупереджене ставлення до досвіду інших. Фасилітатори моделюють відкритість, емпатичне слухання та неупередженість, створюючи атмосферу, де учасники почуваються достатньо безпечно, щоб поділитися своїми справжніми думками, сумнівами та дилемами. Програма також включає індивідуальні компоненти (Табл.).

Таблиця 3.4.

**Структура та зміст програми
профілактики корупційних настановлень[49]**

Модуль	Основні цілі	Ключові теми
1. Етичні основи публічної служби	Формування розуміння етичного призначення публічної служби, усвідомлення соціальних наслідків корупції	- Цінності публічної служби - Етичні кодекси - Концептуалізація корупції - Соціальні наслідки
2. Розвиток морального міркування	Підвищення рівня морального розвитку, розвиток здатності до принципового етичного мислення	- Теорія морального розвитку - Моральні дилеми - Етичні теорії - Постконвенційне мислення
3. Прийняття етичних рішень	Формування практичних навичок систематичного аналізу етичних дилем та прийняття обґрунтованих рішень	- Моделі етичного прийняття рішень - Аналіз заінтересованих сторін - Робота з емоціями - Особисті етичні кодекси
4. Навички протидії корупції	Розвиток конкретних поведінкових навичок відмови від корупційних пропозицій та протистояння тиску	- Асертивність - Відмова від хабарів - Протистояння груповому тиску - Whistleblowing
5. Емпатія та соціальна відповідальність	Розвиток емпатії до жертв корупції, формування почуття соціальної відповідальності	- Наслідки корупції для людей - Свідчення жертв - Розвиток емпатії - Громадянська позиція
6. Критичне мислення та	Розвиток здатності розпізнавати та спростовувати когнітивні	- Когнітивні упередження - Техніки нейтралізації

спростування раціоналізації	раціоналізації корупційної поведінки	- Спростування аргументів - Когнітивне реструктурування
7. Зміна соціальних норм та побудова спільноти	Корекція сприйманих норм, формування антикорупційної групової ідентичності та систем взаємопідтримки	- Плюралістичне ігнорування - Групові норми - Договір доброчесності - Системи peer support
8. Етичне лідерство та організаційна культура	Розвиток навичок етичного лідерства, створення систем організаційної доброчесності	- Етичне лідерство - Вплив лідера на культуру - Системи доброчесності - Етичний аудит

Складено автором на основі [15]

Ми проаналізували можливості, умови та напрямки, що підлягають розгляду серед фахівців соціальної сфери. Теми були об'єднані по дві та проведені в 4 етапи на базі Тернопільського міського центру соціальних служб за залученням працівників соціальної сфери та представників органів місцевого самоврядування. Заняття проводилися у формі тренінгів, групових дискусій, практичних вправ та аналізу професійних ситуацій, пов'язаних з ризиками корупційних установок у професійній діяльності. Для розгляду було запропоновано наступні теми, пов'язані з профілактикою корупційних установок. Запропоновано для розгляду такі теми, що стосуються профілактики корупційним настановленням.

1. Етичні основи публічної служби (інтерактивні лекції; аналіз кейсів; групові дискусії).
2. Розвиток морального міркування (дилема-дискусії; рефлексивні есе).
3. Прийняття етичних рішень (кейс-аналіз; групове прийняття рішень; розробка алгоритмів дій).
4. Навички протидії корупції (тренінг асертивності; рольові ігри; симуляції ситуацій; відпрацювання сценаріїв).
5. Емпатія та соціальна відповідальність (зустрічі з постраждалими; перегляд розслідувань; вправи з емпатії; тренінг).

6. Критичне мислення та спростування раціоналізацій (аналіз раціоналізацій; щоденники думок; прийоми і техніки).
7. Зміна соціальних норм та побудова спільноти (групові дискусії; формування зобов'язань; створення мереж підтримки).
8. Етичне лідерство та організаційна культура (коучинг лідерів; організаційний аудит; розробка планів дій).

Обраний напрям роботи можна визначити як профілактичний, оскільки на основі проведеного нами діагностичного блоку не було виявлено значних відхилень у когнітивній оцінці корупційних настановлень, якіб потребували корекції.

Кожен учасник має можливість отримати індивідуальну консультацію для обговорення особистих викликів, дилем та питань, що виникають під час програми. Учасники ведуть особисті рефлексивні щоденники, де вони записують свої думки, почуття та ідеї, що виникають під час та між сесіями. Ці щоденники є приватними, але учасники можуть поділитися вибраними записами з групою, якщо забажають.

Програма також включає якісну оцінку шляхом збору інформації про зміни – детальних особистих історій учасників про те, як програма вплинула на їхнє мислення, почуття та поведінку. Такі історії, хоча й не надають кількісних доказів ефективності, забезпечують глибоке розуміння механізмів змін і можуть бути потужним інструментом для комунікації про програму та залучення нових учасників.

Результати оцінки використовуються не лише для звітності про ефективність програми, але й для її постійного вдосконалення. Після ітерації програми проводиться детальний аналіз зібраних даних, виявляються сильні та слабкі сторони, вносяться корективи до змісту, методології та структури. Ця філософія постійного вдосконалення гарантує, що програма залишається динамічною та адаптується до змінних потреб та контекстів.

Програма впроваджується впродовж 2 місяців із урахуванням навантаження й зайнятості працівників.

3.3. Висновки та рекомендації щодо соціальної профілактики задля мінімізації корупційних ризиків

Теоретико-емпіричне дослідження дає змогу виробити певні узагальнення та рекомендації з опорою на думки, положення науковців і практиків соціальної сфери [45; 33; 34; 39; 30;].

1. Превентивний підхід до мінімізації корупційних ризиків передбачає приділення особливої уваги процесам набору та відбору кандидатів на посади в державному секторі. Традиційні процедури відбору зазвичай зосереджені виключно на професійній компетентності, освіті та досвіді, залишаючи поза увагою етичні характеристики та схильність до корупційної поведінки. Однак дослідження показують, що певні особистісні риси та ставлення можуть бути предикторами корупційної поведінки, а їх врахування на етапі відбору може значно знизити ризики.

2. Рекомендується включати соціально-психологічну оцінку етично значущих характеристик до процедур відбору державних службовців. Це не означає створення жорсткого психологічного бар'єру, який може бути дискримінаційним та юридично проблематичним, але передбачає систематичну оцінку як одну з складових комплексного відбору.

3. Важливо наголосити, що результати такої оцінки не повинні використовуватися як єдиний критерій для відмови у працевлаштуванні, що було б етично та юридично проблематичним. Натомість вони можуть допомогти у прийнятті рішень щодо необхідності додаткового скринінгу, більш інтенсивного навчання з етики на початку роботи або більш ретельного нагляду в перший період. Особи, які демонструють високі показники ризику, можуть

бути спрямовані на посади з меншими можливостями для корупції або на ролі, де існують сильніші системи контролю та підзвітності.

4. Рекомендується використовувати ситуативні та поведінкові інтерв'ю, що зосереджені на етичних аспектах. Кандидатам пропонують гіпотетичні етичні дилеми, що стосуються посади, на яку вони претендують, і просять описати, як вони діятимуть і чому. Аналізується не лише зміст відповіді (чи обирає кандидат етичний варіант), але й складність моральних міркувань, здатність враховувати різні точки зору та усвідомлення етичних наслідків рішень. Запитання про попередній досвід також можуть розкрити цінності та ставлення: «Розкажіть мені про ситуацію, коли ви зіткнулися з етичною дилемою на попередній роботі. Як ви її вирішили? Що ви відчували? Що б ви зробили по-іншому в ретроспективі?»

Пропонуємо рекомендації щодо етичної соціалізації нових співробітників.

1. Перші місяці роботи в організації є критичним періодом для формування установок та моделей поведінки. Процес організаційної соціалізації, коли новий співробітник засвоює норми, цінності та практики організації, значною мірою визначає його/її подальшу поведінку. Якщо протягом цього періоду людина спостерігає та засвоює корупційні практики як «нормальний спосіб роботи», то пізніше буде дуже важко змінити ці установки. Натомість, цілеспрямована етична соціалізація може закласти міцну основу для етичної професійної діяльності.

2. Рекомендується розробляти та впроваджувати структуровані програми етичної соціалізації (етичного адаптації) для всіх нових державних службовців. Такі програми повинні включати кілька компонентів. По-перше, формальне ознайомлення з етичними стандартами та очікуваннями. Нові співробітники повинні отримати детальну інформацію про кодекс етики організації, конкретні правила та процедури, що регулюють етичну поведінку, потенційні конфлікти інтересів та способи їх уникнення, механізми звітності та захист викривачів.

Важливо, щоб ця інформація надавалася не у формі сухого перерахування правил, а в інтерактивному форматі з обговоренням конкретних прикладів та дилем.

3. Важливо звертати увагу на перші етичні «випробування», з якими стикається новий працівник. Якщо людина бачить, що неетичну поведінку ігнорують або навіть заохочують, або якщо її саму підштовхують до участі в сумнівних практиках, це швидко підриває будь-які офіційні етичні декларації. Тому критично важливо захищати нових працівників від раннього залучення до корупційних схем, не доручати їм завдання з високими етичними ризиками, доки вони не сформують стабільні етичні орієнтири, та оперативно втручатися, якщо виявлено спроби залучити новачка до неетичних практик.

4. Формування антикорупційних орієнтирів не є одноразовим актом, який відбувається на етапі відбору або початкового навчання. Це безперервний процес, що вимагає систематичних зусиль протягом усієї кар'єри державного службовця. Психологічні орієнтири можуть змінюватися під впливом організаційного середовища, життєвих обставин та накопичення досвіду. Крім того, етичні виклики розвиваються разом зі зміною контексту, появою нових технологій та трансформацією соціальних очікувань.

5. Рекомендується впроваджувати систему безперервного етичного навчання для всіх державних службовців, незалежно від посади та стажу роботи. На відміну від разових навчання, які часто мають обмежений та швидко вичерпний ефект, безперервне навчання передбачає регулярні, систематичні та різноманітні за формою освітні заходи протягом року. Це можуть бути: щоквартальні етичні семінари або майстер-класи на актуальні теми, щомісячні дискусійні клуби з етики, де обговорюються реальні дилеми з практики, щорічні «етичні аудити» – сесії рефлексії над власною професійною поведінкою протягом року, онлайн-модулі для самостійного навчання з можливістю їх проходження у зручний час.

6. Зміст етичної підготовки має бути диференційованим залежно від посади, сфери діяльності та рівня ризику. Державні службовці, які працюють у сферах з високими корупційними ризиками (закупівлі, видача дозволів, розподіл ресурсів, контрольні та наглядові функції), потребують більш інтенсивного та спеціалізованого навчання, яке зосереджено на дилемах, типових для їхньої діяльності. Керівникам потрібне не лише навчання особистій етичній поведінці, а й розвиток етичних лідерських навичок – створення етичного клімату, управління етичними ризиками в команді, етичний коучинг підлеглих.

7. Навчання з етики також має бути інтегроване в усі інші форми професійного розвитку державних службовців. Під час навчання працівників управлінню проектами, комунікації, фінансовому менеджменту чи будь-яким іншим професійним навичкам слід чітко обговорювати етичний вимір цих навичок. Наприклад, навчання з управління закупівлями має включати не лише технічні процедури, але й етичні виклики та способи їх подолання. Така інтеграція допомагає сприймати етику не як окрему додаткову вимогу, а як невід’ємну частину професійної компетентності.

8. Доцільно створювати спеціалізовані програми розвитку для різних етапів їхньої кар’єри. Програма для державних службовців середньої ланки, які прагнуть обійняти керівні посади, може включати інтенсивний модуль з етичного лідерства. Програма для державних службовців передпенсійного віку може зосередитися на роздумах над етичною спадщиною, яку вони залишають після себе, та наставництві молодших колег з етичних питань. Програми для тих, хто переїжджає до сфер з вищими корупційними ризиками, повинні готувати до конкретних викликів та зміцнювати психологічні ресурси для опору.

9. Мінімізація корупційних ризиків шляхом психологічної підтримки не може бути ефективною, якщо вона здійснюється фрагментарно та непослідовно. Необхідно координувати зусилля різних учасників та інтегрувати

психологічні підходи з іншими антикорупційними стратегіями – правовими, інституційними, технологічними.

10. Рекомендується створити координаційний орган на національному рівні або призначити координатора, відповідального за розробку та впровадження психологічних підходів до запобігання корупції в державному секторі. Цей орган може розробляти національні стандарти та рекомендації, координувати зусилля різних установ, забезпечувати обмін передовим досвідом, організовувати навчання спеціалістів, здійснювати моніторинг на системному рівні, підтримувати дослідження в цій галузі.

11. На рівні окремих установ рекомендується створювати посади або підрозділи з питань етики та доброчесності, які б зосереджувалися виключно на цих питаннях, а не розглядали їх як додаткове навантаження на інші обов'язки. Ці фахівці можуть координувати навчання з етики, надавати консультації, проводити етичні аудити, розробляти та впроваджувати програми, а також контролювати етичний клімат.

12. Важливою також є горизонтальна координація – обмін досвідом та співпраця між різними установами. Можна створювати мережі практиків, які працюють над питаннями етики в державному секторі, регулярно проводити форуми для обміну передовим досвідом, спільні тренінги та конференції. Така координація дозволяє уникнути дублювання зусиль, вчитися на помилках та успіхах інших, а також формувати спільне розуміння ефективних підходів.

Соціально-психологічні підходи слід інтегрувати в ширші антикорупційні стратегії. Часто антикорупційні зусилля зосереджені виключно на судовому переслідуванні, інституційних реформах та технологічних рішеннях, нехтуючи психологічним виміром. Однак ці підходи взаємопідсилюють один одного. Наприклад, правові норми є ефективнішими, коли вони засвоєні та підкріплені внутрішньою мотивацією, а не лише страхом покарання. Системи інституційного контролю працюють краще в культурі, де працівники внутрішньо мотивовані бути чесними. Технології прозорості мають

більший вплив, коли є готовність використовувати інформацію для підзвітності. Тому антикорупційні стратегії повинні бути комплексними та інтегрованими, поєднуючи різні підходи в єдине ціле.

Висновки до розділу 3

Психологічна підтримка суб'єктів управління з метою мінімізації корупційних ризиків вимагає комплексного, багаторівневого, системного підходу, що охоплює весь життєвий цикл державного службовця – від добору до завершення його кар'єри.

Ключовими принципами такої підтримки є профілактика (робота з установками до виникнення корупційної поведінки), безперервність (систематична підтримка протягом усієї кар'єри), диференціація (врахування індивідуальних та контекстуальних особливостей), підтримка (створення ресурсів для етичної поведінки), системність (координація різних рівнів та підходів). Впровадження представлених рекомендацій може значно підвищити ефективність антикорупційних зусиль завдяки формуванню глибоких психологічних передумов доброчесності.

ВИСНОВКИ

Результати магістерського дослідження дозволили сформулювати низку теоретичних та практичних висновків відповідно до поставленої мети та визначених дослідницьких завдань.

Першим завданням магістерського дослідження було проведення теоретико-методологічного аналізу сутності та природи корупційних установок у системі державного управління. Для виконання цього завдання було встановлено, що корупційні установки – це складне соціально-психологічне явище, яке формується під впливом особистісних, соціальних, організаційних та культурних факторів. Було визначено, що корупційні установки проявляються у схильності суб'єктів управління до зловживання своїм службовим становищем, моральній нейтралізації корупційних практик та виправданні неетичної поведінки у професійній діяльності.

Теоретичний та методологічний аналіз показав, що корупційні установки органів влади слід розглядати як прояв психосоціальної аномалії – стійкого відхилення від нормативних стандартів етичної поведінки, яке набуває системного характеру та відтворюється через взаємодію індивідуальних, групових, організаційних та соціально-культурних механізмів. На відміну від індивідуальних відхилень, психосоціальна аномалія характеризується масовістю, нормалізацією у суспільній свідомості, інституційною консолідацією та культурною легітимацією.

Другим завданням дослідження було визначення соціально-психологічних факторів формування корупційних установок та проявів корупційної поведінки. В результаті дослідження було виявлено, що ключовими факторами є деформація моральних цінностей, толерантне ставлення до корупції в суспільстві, груповий тиск, вплив організаційної культури, відчуття безкарності, низький рівень правосвідомості, соціально-економічна нестабільність, а також індивідуально-психологічні особливості

особистості. Було визначено, що механізми формування корупційних установок функціонують на макросоціальному, організаційному, міжособистісному та індивідуальному рівнях, які перебувають у постійній взаємодії.

Третім завданням було проаналізувати діагностичні інструменти для виявлення корупційних установок. Для виконання цього завдання було адаптовано комплекс методів для вивчення когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів ставлення до корупції. Зокрема, було використано шкалу толерантності до корупції, опитувальник корупційних переконань та шкалу готовності до корупційної поведінки. Аналіз підтвердив можливість ефективного використання зазначених інструментів для вивчення рівня толерантності до різних форм корупційної поведінки та виявлення проявів психосоціальних аномалій серед державних структур. Четвертим завданням магістерського дослідження було проведення емпіричного дослідження корупційних установок.

Результати дослідження показали, що значна частина респондентів демонструє суперечливе ставлення до корупції, поєднуючи моральне засудження корупційних практик з їх частковим виправданням у конкретних життєвих ситуаціях. Виявлено прояви толерантності до окремих форм побутової корупції, кумівства та конфлікту інтересів, що свідчить про часткову нормалізацію корупційних практик у суспільній свідомості.

П'ятим завданням дослідження було обґрунтування соціально-психологічних механізмів запобігання та мінімізації корупційних ризиків. На основі теоретичного та емпіричного аналізу було розроблено адаптовану Програму діагностики та запобігання корупційним установкам органів влади, яка включає діагностичний та профілактичний блоки. Програма базується на інтегративному підході та поєднує когнітивно-поведінкові, соціально-когнітивні та морально-етичні методи впливу. Її реалізація спрямована на розвиток моральної компетентності, формування антикорупційних установок,

етичних навичок прийняття рішень та підвищення рівня професійної доброчесності.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання запропонованих діагностичних інструментів та профілактичної програми в діяльності органів державного управління, соціальних установ, системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню культури доброчесності, підвищенню рівня довіри до державних інституцій та зниженню рівня толерантності до корупційних практик у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко С. С. Соціально-психологічні чинники корупційної поведінки державних службовців. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. 1, вип. 54. С. 5–12.
2. Балабанова Е. С. Довіра в організації як об'єкт соціологічного дослідження. *Соціологічні дослідження*. 2018. № 4. С. 3–12.
3. Васильєва М. К. Психологічні особливості корупційної поведінки державних службовців: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2020. 243 с.
4. Гандзюк М. П. Основи психології управління. Київ: КНЕУ, 2018. 452 с.
5. Дейнека О. С., Забарна А. В. Ціннісно-нормативні чинники корупційної поведінки. *Психологічний журнал*. 2021. № 7. С. 24–36.
6. Закон України "Про державну службу": Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
7. Закон України "Про запобігання корупції": Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
8. Злобіна О. Г., Тихонович В. О. Довіра соціальним інститутам в Україні. *Український соціум*. 2018. № 1. С. 75–88.
9. Калаур І. Р. Корупція як соціально-психологічний феномен. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 11–21.
10. Ковальчук О. С. Етична поведінка державних службовців в Україні: стан та перспективи розвитку. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2020. № 15. С. 84–89.

11. Коломієць Н. В. Психологічні особливості прийняття етичних рішень державними службовцями: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2019. 237 с.
12. Корнієнко І. О. Корупція в Україні: сутність, стан та шляхи подолання: монографія. Київ: НАДУ, 2020. 224 с.
13. Костенко Н. В., Макеєв С. О. Соціальний вимір корупції: теоретико-методологічні проблеми. *Український соціум*. 2019. № 2. С. 9–24.
14. Литвин Л. М. Проблема корупції в Україні: психологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. Вип. 2. С. 91–96.
15. Максименко С. Д., Карамушка Л. М., Креденцер О. В. Психологія управління в освіті: підручник. Київ: ТОВ "Бомонд", 2019. 424 с.
16. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2023 році / за заг. ред. Т. Коломоець. Київ: Національне агентство з питань запобігання корупції, 2024. 312 с.
17. Нестуля О. О., Нестуля С. І. Психологічні особливості корупційної поведінки. *Правова держава*. 2020. № 40. С. 102–109.
18. Олефір В. О. Психологія і безпека в протидії корупції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2019. № 1. С. 58–66.
19. Омельченко Н. Л., Тодоров І. Г. Психологічна безпека в умовах корупції. *Юридична психологія*. 2018. № 1. С. 112–121.
20. Панчук О. Ю. Особливості розвитку етичної компетентності державних службовців. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2018. Вип. 2. С. 145–152.
21. Паращевін М. А. Технологія формування організаційної культури органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2019. № 2. С. 126–134.

22. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 40. Ст. 404.
23. Психологія і педагогіка у протидії корупції: науково-практичний посібник / за заг. ред. Л. М. Литвиненка. Київ: НАВС, 2017. 172 с.
24. Ребкало В. А., Козоріз В. П. Формування антикорупційної культури в публічному управлінні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 10. С. 5–14.
25. Рогозін М. М. Психологічні аспекти корупційної діяльності працівників органів внутрішніх справ та шляхи її попередження. *Вісник ЛДУВС*. 2016. № 3. С. 290–298.
26. Романюк Л. М. Організаційна культура як засіб запобігання корупції в органах публічної влади. *Держава та регіони*. 2020. № 2. С. 142–148.
27. Соболев Є. Ю. Психологічні детермінанти корупційної поведінки державних службовців. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2018. Вип. 1. С. 104–115.
28. Ставицький О. О. Антикорупційний менеджмент у діяльності органів місцевого самоврядування. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2020. № 4. С. 45–52.
29. Стратегія державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 259/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. 19 червня.
30. Шедяков В. Є. Постіндустріальне суспільство та її виклики для України. *Актуальні проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 8–21.
31. Gorsira M., Steg L., Denkers A., Huisman W. Corruption in organizations: Ethical climate and individual motives. *Administrative Sciences*. 2018. Vol. 8, № 1. Article 4.
32. Graycar A., Prenzler T. *Understanding and preventing corruption*. London: Palgrave Macmillan, 2013. 267 p.

33. Haidt J. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*. 2001. Vol. 108, № 4. P. 814–834.
34. Jain A. K. Corruption: A review. *Journal of Economic Surveys*. 2001. Vol. 15, № 1. P. 71–121.
35. Jones D. N., Paulhus D. L. Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. *Assessment*. 2014. Vol. 21, № 1. P. 28–41.
36. Jonason P. K., Webster G. D. The Dirty Dozen: A concise measure of the Dark Triad. *Psychological Assessment*. 2010. Vol. 22, № 2. P. 420–432.
37. Kaptein M. The effectiveness of ethics programs: The role of scope, composition, and sequence. *Journal of Business Ethics*. 2015. Vol. 132, № 2. P. 415–431.
38. Kaptein M. Understanding unethical behavior by unraveling ethical culture. *Human Relations*. 2011. Vol. 64, № 6. P. 843–869.
39. Kohlberg L. Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In: Goslin D. A. (Ed.). *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally, 1969. P. 347–480.
40. Lambsdorff J. G. *The institutional economics of corruption and reform: Theory, evidence and policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 260 p.
41. Latan H., Chiappetta Jabbour C. J., Lopes de Sousa Jabbour A. B. Ethical awareness, ethical judgment and whistleblowing: A moderated mediation analysis. *Journal of Business Ethics*. 2019. Vol. 155, № 1. P. 289–304.
42. Mauro P. Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1995. Vol. 110, № 3. P. 681–712.
43. Mazar N., Amir O., Ariely D. The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. *Journal of Marketing Research*. 2008. Vol. 45, № 6. P. 633–644.
44. Weaver G. R., Treviño L. K., Cochran P. L. Integrated and decoupled corporate social performance: Management commitments, external pressures, and

corporate ethics practices. *Academy of Management Journal*. 1999. Vol. 42, № 5. P. 539–552.

45. Welsh D. T., Ordóñez L. D., Snyder D. G., Christian M. S. The slippery slope: How small ethical transgressions pave the way for larger future transgressions. *Journal of Applied Psychology*. 2015. Vol. 100, № 1. P. 114–127.

46. Zhong C. B., Liljenquist K. Washing away your sins: Threatened morality and physical cleansing. *Science*. 2006. Vol. 313, № 5792. P. 1451–1452.